

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra slavistiky

**JAZYKOVÝ OBRAZ SMYSLŮ V ČESKÉ A POLSKÉ FRAZEOLOGII
A IDIOMATICE**

Językowy obraz zmysłów w czeskiej i polskiej frazeologii i idiomatyce

The Linguistic Picture of Senses in Czech and Polish Phrasemes and Idioms

Magisterská diplomová práce

Autor práce: Bc. et Bc. Dorota Nowaková

Obor: Polština pro překladatelskou praxi

Vedoucí práce: doc. PhDr. Ivana Dobrotová, Ph.D.

Olomouc 2020

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval/a samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne 5. 5. 2020

Ráda bych poděkovala vedoucí magisterské práce doc. PhDr. Ivaně Dobrotové, Ph.D.
za její cenné rady a trpělivost při vedení mé magisterské práce.

Obsah

Obsah.....	4
Úvod.....	7
1. Kognitivní východisko metafory a její role v jazyce.....	8
1.1. Předmět zájmu kognitivní lingvistiky.....	9
1.2. Metafora, metonymie a synekdocha v lingvistice.....	10
1.3. Metafora z pohledu kognitivní lingvistiky.....	11
1.4. Konceptuální metafory.....	12
2. Základní pojmy.....	15
2.1. Frazeologie a idiomatika.....	15
2.2. Frazém a idiom.....	18
3. Podobnosti a rozdíly mezi polštinou a češtinou.....	21
3.1. Vliv polštiny na češtinu z hlediska vývoje lexika.....	21
3.2. Vliv češtiny na polštinu z hlediska vývoje lexika.....	22
3.3. Přehled jazykových typů.....	23
3.4. Polština a čeština z hlediska jazykové typologie.....	25
3.4.1. Fonologický plán.....	25
3.4.2. Morfologický plán.....	25
3.4.3. Syntaktický plán.....	26
3.4.4. Lexikální plán.....	27
4. Metoda práce s českými a polskými frazémy a idiomy.....	29
5. Polské a české frazémy smyslů a smyslového vnímání.....	31
5.1. Zastoupení smyslů ve frazeologii a idiomatice.....	31
5.2. Ekvivalence frazémů.....	34
6. Srovnání polských a českých frazeologismů a idiomů.....	38
6.1. Metaforika oka a zraku.....	38
6.1.1. Vidění jako záruka poznání.....	39

6.1.2.	Oči jako odraz charakteru a mravnosti	40
6.1.3.	Oči jako obraz emocí	41
6.1.4.	Oční kontakt jako konfrontace či kontrola	41
6.1.5.	Oči jako znázornění člověka	42
6.1.6.	Oči zvířat.....	42
6.1.7.	Ostatní metafory oka a zraku	42
6.2.	Metaforika ucha a sluchu	43
6.2.1.	Sluch a uši jako zdroj informací	44
6.2.2.	Sluch jako obraz vztahu mezi komunikanty	45
6.2.3.	Ucho jako sídlo paměti	46
6.2.4.	Metafory motivované umístěním uší na těle.....	46
6.2.5.	Ostatní metafory a obecné závěry.....	47
6.3.	Metaforika jazyka a chuti.....	47
6.3.1.	Jazyk jako orgán mluvy	49
6.3.2.	Jazyk jako smyslový orgán chuti	49
6.3.3.	Chuť jako odraz „chtění“	50
6.3.4.	Jazyk jako znázornění člověka a jeho vlastností	51
6.3.5.	Ostatní metafory a obecné závěry.....	51
6.4.	Metaforika nosu a čichu	51
6.4.1.	Nos jako orgán čichu	52
6.4.2.	Čich jako „šestý smysl“	53
6.4.3.	Nos jako znázornění člověka	53
6.4.4.	Metafory motivované umístěním.....	53
6.4.5.	Ostatní metafory a obecné závěry.....	54
6.5.	Metaforika kůže a hmatu.....	55
6.5.1.	Kůže jako vlastní orgán hmatového vnímání	56
6.5.2.	Kůže jako život, zdraví, bezpečí.....	56

6.5.3. Kůže jako obraz emocí a duševních stavů	56
6.5.4. Ostatní metafory a obecné závěry.....	57
Závěr	58
Resumé.....	61
Seznam použité literatury.....	63
Elektronické zdroje	65
Zdroje využitě pro tvorbu seznamů frazémů:	67
Seznam příloh.....	68
Seznam tabulek	68
Seznam grafů.....	68
Příloha č. 1 – Frazémy s lexémy <i>oko; zrak; wzrok</i>	69
Příloha č. 2 – Frazémy s lexémy <i>ucho; sluch; słuch</i>	77
Příloha č. 3 – Frazémy s lexémy <i>jazyk; język; chut'; smak</i>	81
Příloha č. 4 – Frazémy s lexémy <i>nos; čich; węch</i>	85
Příloha č. 5 – Frazémy s lexémy <i>kůže; skóra; hmat; dotyk</i>	88
Anotace	90

Úvod

Tématem této práce je jazykový obraz smyslů v polské a české frazeologii a idiomatice. Rozlišování základních pěti smyslů (zraku, sluchu, čichu, chuti a hmatu) má v evropské kultuře dlouhou tradici a i díky tomu můžeme pozorovat ve frazeologii a idiomatice významné množství frazémů spojených se smysly a smyslovým vnímáním. Cílem této práce je analyzovat a srovnat tyto frazémy a jazykový obraz smyslů v polštině a češtině.

Tato práce reflektuje kognitivní přístup k jazyku a k metaforám. Na úvod stručně shrneme a představíme dosavadní poznatky o tomto hledisku. Budeme se věnovat spojení mezi jazykem, způsobem vyjadřování a kognitivní metaforou. V krátkosti popíšeme způsob, jakým v jazyce fungují kognitivní metafory a představíme jejich základní podtyp – konceptuální metafory.

S ohledem na zaměření této práce v další kapitole stručně vymezíme základní pojmy z oblasti frazeologie a idiomatiky a představíme jejich specifika.

Na závěr teoretické části představíme podobnosti a rozdíly mezi češtinou a polštinou, které mohou mít zásadní vliv na podobu frazeologie u obou jazyků. Zaměříme se na jejich typologické srovnání a zmíníme se o zásadních rozdílech na vybraných jazykových rovinách.

Praktická část je věnována analýze a srovnání sebraných frazémů a idiomů. Pro analýzu jsme si vybrali české frazémy s lexémy v *zrak*, *chuť*, *čich*, *sluch*, *hmat*, *oko*, *jazyk*, *nos*, *ucho*, *kůže* a polské s lexémy *wzrok*, *smak*, *węch*, *śluch*, *dotyk*, *oko*, *język*, *nos*, *ucho* a *skóra*. Budeme zkoumat a srovnávat zastoupení jednotlivých smyslů, respektive lexémů, v polštině a češtině, jakožto blízkých si jazycích. Zaměříme se také na ekvivalenci frazémů, popíšeme jednotlivé typy ekvivalence a uvedeme příklady z našeho jazykového materiálu. U všech skupin frazémů se budeme věnovat rovněž míře ekvivalence u polských a českých frazémů.

Na závěr se zaměříme na jazykový obraz jednotlivých smyslů v polské a české frazeologii. Podíváme se na konkrétní zdroje motivace jednotlivých frazémů, na typy použitých metafor. Pokusíme se vyjmenovat nejzřetelnější oblasti motivace a zamyslíme se nad tím, na základě čeho tyto frazémy vznikly. Srovnáme, zda se u obou jazyků vyskytují frazémů založené na stejných či obdobných představách. Na základě takové analýzy se pokusíme popsat jazykový obraz smyslů v polštině a češtině.

1. Kognitivní východisko metafory a její role v jazyce

Kognitivní lingvistika je směr lingvistiky, který zakládá že jazyk, přesněji řečeno schopnost naučit se a ovládat jazyk, patří ke kognitivním neboli poznávacím schopnostem jedince. Vychází se zde ze základního předpokladu, že „jazyk je součástí poznávání a poznání (*cognition*), podílí se na tom, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme, jaký obraz světa si vytváříme a jak ho předáváme dál.“¹ Mnohdy se můžeme setkat s mnoha různými názvy pro směr takto orientovanou lingvistiku, ať je to již zmíněná kognitivní lingvistika, nebo etnolingvistika, antropolingvistika či kulturní lingvistika.

Kognitivní lingvistika je samotnou svou podstatou založena interdisciplinárně, loučí poznatky z mnoha dalších oborů, kromě lingvistiky především ze psychologie, filozofie, neurovědy, antropologie či umělé inteligence.

O kognitivní lingvistice se výrazněji začalo mluvit v 80. letech 20. století, je to spojováno zejména s rozvojem a zvýšeným zájmem o umělou inteligenci a s recepcí (z pohledu kognitivní lingvistiky s odvržením) Chomského teorie generativní gramatiky.² Nejedná se však o zcela nový směr, již dříve vznikaly práce, které měly zásadní vliv na vývoj tohoto přístupu k jazyku. Za počátky tzv. kognitivního obratu se obecně považují práce René Descarta a Gottfrieda Leibnize, ve kterých se do středu zájmu dostává lidské myšlení. Další zásadním posunem v rámci jazykovědy byl například vznik etnolingvistiky a Sapirovy–Whorfovy hypotézy jazykového relativismu.

Zlomovým momentem ve vývoji kognitivní lingvistiky dodnes zůstává publikace knihy *Metaphors We Live By* (v českém překladu *Metafory, kterými žijeme*) George Lakoffa a Marka Johnsona v roce 1980. Toto dílo bylo průlomové svými myšlenkami a přístupem k jazyku, autoři v něm nenahlíželi na metaforu jako na pouhou figuru či trop, naopak ji považovali za důležitý, ba stěžejní, mechanismus fungování naší mysli. Oba ve svých bádáních pokračovali zásadně se podíleli na popularizaci tohoto lingvistického směru.

Od té doby i u nás a našich severních sousedů vniklo mnoho nových prací pojednávajících o kognitivní lingvistice. Nebudeme je jmenovat všechny, avšak se zmíníme alespoň o těch nejvýznamnějších. V polském prostředí se výrazně prosadila lublinská škola

¹ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 21.

² NEBESKÁ, Iva a Petr KARLÍK. Kognitivní lingvistika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-01-22]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/KOGNITIVNÍ_LINGVISTIKA

etnolingvistiky na čele s Jerzym Bartmińským, která se zaměřila na to, jak kulturní, společenské a historické hodnoty a zkušenosti ovlivňují sémantickou strukturu jazyka. Mezi nejvýraznější představitele české kognitivní lingvistiky patří Irena Vaňková, Iva Nebeská a Jasňa Pacovská. Tyto české lingvistky publikovaly mnoho prací a mimo jiné se podílely na společném projektu mezinárodního srovnávacího výzkumu v oblasti kognitivní sémantiky, který vznikl na Institutu polského jazyka Varšavské univerzity a jehož koordinátorkami byly Krystyna Waszakowa a Renata Gregorczykowa. Tento projekt se zaměřoval na několik jazyků, měl předem určený metodologický rámec a základní témata pro sémantický výzkum. Výzkum vynikal tím, že se jednalo o srovnávací práci, cílem které bylo popsat shody a rozdíly ve způsobech konceptualizace světa v jednotlivých jazycích.

1.1. Předmět zájmu kognitivní lingvistiky

Ve zkratce můžeme říci, že se kognitivní lingvistika zabývá „zkoumáním mentálních procesů při získávání a používání znalostí a řeči.“³ Předpokládá se zde určité propojení mezi tím, jak mluvíme a jak funguje náš mozek. Irena Vaňková to popsala jako propojení „řečových procesů s ostatními výkony lidské mysli“⁴ Za výkony lidské mysli v tomto kontextu můžeme považovat všechny aspekty a dílčí aktivity lidské mysli, od povahy a struktury až k samotnému způsobu jejího fungování. Do středu zájmu se nám dostává otázka, jak na naše mysl pracuje s řečí, a co samotná řeč vypovídá o našem způsobu myšlení. Tuto vzájemnou závislost a provázanost mysli a jazyka z pohledu kognitivní lingvistiky popsala Vaňková takto: „kognitivní lingvistika vychází z předpokladu, že jazyk – jeho gramatika, slovní zásoba, frazeologie, vnitřní významová provázanost jeho jednotek, způsoby jejich spojování – vypovídá něco velmi podstatného o principech našeho myšlení, o tom, jak jednotlivé věci a jevy chápeme, hodnotíme a jaký k nim máme vztah.“⁵

³ LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002, s. 263.

⁴ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 18.

⁵ Tamtéž, s. 12.

Dle kognitivních lingvistů je jazyk „součástí poznávání a poznání (cognition), podílí se na tom, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme, jaký obraz světa si vytváříme a jak ho předáváme dál“⁶. Jazyk se tím stává určitým zprostředkovatelem informací.

1.2. Metafora, metonymie a synekdocha v lingvistice

Kognitivní pojetí metafory je odlišné tradičního jazykovědného. V literární vědě je metafora chápána hlavně jako jeden z tropů, kterým se běžně chápe pojmenování věcí či jevů na základě podobnosti s jinou věcí nebo jevem. Metaforu se definuje jako „přenášení pojmenování na základě podrobnosti, přičemž zůstávají platné oba významy, původní i přenesený“⁷ nebo „pojmenování, které je založeno na přenesení významu jednoho slova (slovního spojení) na slovo druhé na základě podobnosti mezi označovanými skutečnostmi (jevy, představami).“⁸ V literárněvědném pojetí je metafora záležitostí čistě jazykovou.

Podle míry zjevnosti tyto metafory můžeme rozdělit do dvou skupin, na metafory uzuální čili metafory, které jsou hluboce zakotveny v jazyce a běžně užívány, a metafory aktuální, které jsou produktem tvořivosti autora a vyskytují se spíše v umělecké, literární a básnické sféře.⁹ Některá aktuální neboli okazionální metafory se z časem můžou stát metaforami uzuálními. Obdobně můžeme zacházet i s metonymií, pro kterou je příznačné, že si uchovává svůj primární význam pojmenování a přenáší ho na základě časových, prostorových, funkčních a dalších souvislostí na nové pojmenování. Metonymický charakter mají často obrazná pojmenování emocí (srov. *sklopit zrak* – sklopení zraku je jedním z projevů smutku, projev u této fráze zastupuje přímé pojmenování konkrétní emoce).¹⁰ Na stejném principu funguje i synekdocha, pokud ji budeme odlišovat od metonymie, ta však je zřetelněji založena na vztahu část–celek.

⁶ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum, 2005, s. 21.

⁷ MÜLLER, Richard a Pavel ŠIDÁK (eds.). *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Praha: Academia, 2012, s. 299–300.

⁸ LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Praha: Nakladatelství H & H, 2002, s. 191.

⁹ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum, 2005, s. 94.

¹⁰ Tamtéž, s. 95.

U metonymie i synekdochy je také důležité, kterou část mluvčí zvolí jako zástup celku, jelikož lze předpokládat, že faktor výběru přispívá k jejich konvencionalizaci.¹¹

Kognitivní lingvistika přistupuje k metaforám a obecně i k jazyku zcela jinak. Dle kognitivních lingvistů „metafora prostupuje celý náš každodenní život, a to nejen v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti“.¹² Důraz je zde kladen ne přímý vztah mezi myšlením a jazykem.

1.3. Metafora z pohledu kognitivní lingvistiky

V kognitivním pojetí metafora překračuje hranice jazyka a vstupuje do různých oblastí lidského života. Stává se funkčním prvkem našeho myšlení a jazyka, který nese vlastní smyslové a významové obsahy a nelze jej nahradit.¹³ Jelikož kognitivní lingvisté připisují jazyku kognitivní čili poznávací schopnosti, obdobně přistupují k metafoře, podle nich „kognitivní výklad metafory předpokládá, že metafoře je vlastní značný poznávací potenciál“¹⁴. V tomto kontextu metaforu, metaforičnost, metaforické výrazy chápeme jako zastřešující pojmy pro obrazná pojmenování vůbec.

Vycházíme zde předpokladu, že metafory jsou součástí naší běžné mluvy a ačkoliv si to mnozí z nás neuvědomují, tak jsou ony velmi blízce spjaty se způsobem našeho myšlení a vyjadřování. Jak tvrdí Vaňková: „Dnes není sporu o tom, že jde o velmi zásadní princip našeho myšlení a vztahu k realitě vůbec – a že se metafora netýká zdaleka pouze jazyka a verbálního vyjadřování, a že také nepatří pouze mezi tropy: že je součástí našeho běžného vyjadřování, myšlení a vztahu ke světu vůbec.“¹⁵ S podobným názorem se setkáme i u Horyny, ten tvrdí, že metafora je nepostradatelný nástroj poznání, pojmenování a dorozumění, a že myslet můžeme pouze v přenesených významech, čili v metaforách.¹⁶

¹¹ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum, 2005, s. 95–96.

¹² LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002, s. 15.

¹³ HORYNA, Břetislav. *Teorie metafor: metaforologie Hanse Blumenberga*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007, s. 31.

¹⁴ Tamtéž, s. 32.

¹⁵ VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007, s. 68

¹⁶ HORYNA, Břetislav. *Teorie metafor: metaforologie Hanse Blumenberga*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007, s. 34.

Kognitivní přístup je založen na antropocentrismu, do středu zájmu se tedy dostává člověk a jeho osobní zkušenosti. Nepopírá se zde existenci „reálného světa“, ale počítá se i s jistou relativitou lidských zkušeností a našeho pohledu na tuto vnější realitu. Mluvíme tedy o něčem, co je označováno jako zkušenostní realismus, jehož součástí je tedy i relativismus. Člověk vnímá vše ve vztazích a kontextech, nic není objektivní, vše je závislé a odvíjí se od našeho úhlu pohledu a perspektivy.

Vaňková to popsala takto: „jsem člověk s lidskou kognitivní výbavou, s lidskou tělesností, s lidskými smysly: a vše, co se mi dává, je tím modifikováno. Vidím lidsky, rozlišuji barvy lidsky, slyším pouze zvuky o určité frekvenci; [...] vymezují vlastnosti daných věcí z pozice člověka; [...] všechno poměřuji sebou“.¹⁷ Ona lidská tělesnost a subjektivní zkušenosti ukotvují člověka ve světě a představují základnu, ze kterého vychází při poznávání vnější skutečnosti a na základě které si člověk formuje svůj jazykový obraz světa.

Vaňková shrnuje následující základní postuláty kognitivního pojetí metafory:

- a) Metafora je především záležitostí pojmotvorných procesů, jazykové vyjádření je druhotné;
- b) Metaforičnost je nikoli okrajovým jevem, ale podstatným rysem pojmového systému člověka;
- c) Kognitivní přístup metaforám akcentuje jejich motivaci;
- d) Daleko významnější roli, než se předpokládalo, hraje v našem myšlení zkušenost lidského těla, zkušenost zprostředkována smysly.¹⁸

1.4. Konceptuální metafory

Lakoff a Johnson přímo uvádějí, že metafory založené na prostých fyzikálních pojmech, jako nahoře-dole, uvnitř-venku, předmět, látka atd., jsou v našem pojmovém systému nejzákladnější a bez nich bychom nemohli ve světě vůbec fungovat, nemohli bychom rozumně uvažovat ani komunikovat.¹⁹ Ono prostorové členění přitom existuje pouze díky ukotvenosti člověka ve světě a díky jeho tělesnosti.

¹⁷ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum, 2005, s. 24–25.

¹⁸ Tamtéž, s. 99.

¹⁹ LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002, s. 79.

S takovým uvažováním je spjata teorie konceptuální metafory, tj. pojmové metafory. „Metafora se zde chápe jako přirozená a neuvědomovaná součást lidského vnímání světa, každodenního prožívání, myšlení, zkušenostních struktur, a tedy též konceptualizace, pojmotvorných procesů.“²⁰ Díváme se na to, jakým způsobem je zobrazen nebo interpretován okolní svět v jazykových vyjádřeních. Lakoff je přesvědčen, že si tento pojmový systém člověk prakticky ani neuvědomuje, jelikož v běžných situacích myslíme a jednáme do jisté míry automaticky podle vžitých postupů.²¹ A právě velká část tohoto zautomatizovaného pojmového systému je co do své povahy metaforická, prakticky samotný tento systém je strukturován a definován metaforicky.

Konceptuální metafory jsou motivovány obrazovými schémata, čili opakovanými, ustalovanými předjazykovými schémata prostoru, času, pohybu, kontroly a dalšími pojmy a prvky lidské zkušenosti, které jsou základem našeho myšlení a rozumění.²²

Teorie konceptuální metafory dokládá, že v každodenním myšlení a vyjadřování dochází k přenášení struktury poznání ze zdrojové oblasti do oblasti cílové. Metaforičnost a metonymičnost prostupují pojmovou soustavu a vytváří složitou síť nebo uskupení. Ve středu se vyskytuje centrální metafora, která založená na vybrané zdrojové oblasti a od ní se odvíjí další metafory. Pro představu můžeme uvést metaforu hněvu. O hněvu mluvíme jako o *zahřívání kapaliny v uzavřené nádobě*, toto je naše centrální metafora. Zdrojovou oblastí je pro nás *horko*, a to ve formě jak zahřívání kapaliny v nádobě tak i jako ohně. Tyto představy horka korespondují s fyziologickými projevy hněvu – rudá barva obličeje, horko, tlak, výška a síla hlasu atd. Proto se projevy hněvu v jazyce může popisovat následovně: *všechno se v něm vařilo, tváře mu hořely, vypěnil, vybuchl* atd.²³

Metafory, u kterých chápeme či pojmenováváme jeden jev prostřednictvím jevu jiného, nazýváme strukturálními metaforami. Dalším typem jsou orientační metafory, které jsou založené na ukotvenosti člověka v prostoru, na orientaci *nahoře–dole*, *vpředu–vzadu*, *uvnitř–vně*, *blízko–daleko* atd.

²⁰ VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007, s. 69.

²¹ LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002, s. 15.

²² ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidové noviny, 2010, s. 95.

²³ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 100–101.

Každá metafora má dvě oblasti, které vytvářejí sémantické paralely a díky kterým lze konceptuální metafory rozeznat. Jsou nazývány sémantickými doménami a rozdělují se na zdrojovou a cílovou. Jako zdrojovou označuje tu, ze které metafora čerpá, a jako cílovou tu, které se snažíme pomocí metafory porozumět.²⁴

Právě onen vztah mezi oběma doménami může být důvodem, proč se mnohé metafory vyskytují ve více jazycích. „Jeden z důvodů, proč jsou četné konceptuální metafory společné pro mnohé světové jazyky, je ten, že asociace zdrojové domény a domény cílové mají základ ve zkušenosti. Jinými slovy můžeme říct, že obě domény se ve vztazích, které navazujeme s okolním světem, objevují společně a systematicky.“²⁵

²⁴POKORNÝ, Jan a Juraj HANULIAK. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 226.

²⁵BEDNAŘÍKOVÁ, Božena (ed.). *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 274.

2. Základní pojmy

S ohledem na téma této práce nám připadá vhodné alespoň stručně definovat a uvést základní rysy u několik pojmů, jako např. frazeologie, idiomatika, frazeologismus, idiom, frazém, dále přísloví, rčení, biblismy apod. Považujeme za důležité se o těchto jazykových jevech a strukturách zmínit, jelikož plní důležitou roli v naší každodenní komunikaci.

2.1. Frazeologie a idiomatika

Pod pojmem frazeologie a idiomatika si můžeme představit jednak soubor všech frazémů a idiomů v daném jazyce, tak i vědní disciplínu, která se zabývá jejich zkoumáním a popisem.

Je důležité se uvědomit, že frazeologie a idiomatika nepředstavuje zvláštní jazykovou rovinu, nýbrž oblast ustálených a obecně známých anomálních kombinací, které jsou komplementární k oblasti všech pravidelných jazykových kombinací na všech jazykových rovinách.²⁶ Anomálními kombinacemi jsou myšleny odchylky od jazykových pravidel, které se mohou týkat realizace syntagmatického, paradigmatického nebo transformačního vztahu mezi jednotlivými prvky. Frazémy a idiomy v tomto pojetí nevznikají podle standardních pravidel čili analogickou kombinací morfémů, lexémů, kolokací či vět. Na rozdíl od pravidelných kombinací, u kterých se prvky vyznačují zřetelnou významovou slučitelností, u anomálních kombinací se projevují odchylky v rovině formální, sémantické či kolokační, liší se strukturou, například ve výběru a kombinaci prvků, v jejich počtu či funkcích atd.²⁷

Frazeologie a idiomatika je do značné míry rozrůzněna stylisticky, v rámci jednoho jazyka existuje celá řada variant s různou sociální, funkční či geografickou platností. Většina frazémů má mluvenou povahu a vykazuje výraznou míru variability, která se projevuje množstvím alternujících variant.²⁸ Díky tomu, že frazémy a idiomy nejsou

²⁶ ČERMÁK, František. Frazeologie a idiomatika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZELOGIE%20A%20IDIOMATIKA>

²⁷ ČERMÁK, František. Frazém a idiom. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM%20A%20IDIOM>

²⁸ ČERMÁK, František. Frazeologie a idiomatika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZELOGIE%20A%20IDIOMATIKA>

komplexně kodifikovány, jejich variabilita a výběr lokálně preferované varianty odráží specifický vývoj jazyka a jeho proměnlivost v dané oblasti. Dle odhadů až každý čtvrtý frazém má nějakou formální variantu.²⁹

Podle povahy komponentů a roviny, do které tyto komponenty patří, můžeme frazémy a idiomy klasifikovat do skupin. Obecně frazém či idiom patří většinou do vyšší roviny, nežli komponenty, které jej tvoří. Podle tohoto členění rozlišujeme frazémy a idiomy:

- a) lexikální – jednotlivé komponenty mají povahu morfémů (*najít; předsevzetí*);
- b) kolokační – komponenty spadají do roviny morfemtické a lexikální (*ke všemu; co když; bez okolků; od oka*);
- c) propoziční – neboli větné, jsou tvořeny komponenty patřícími do roviny morfemtické, lexikální a kolokační (*to tak!; chcíp tam pes*);
- d) polypropoziční monosubjektové – tvoří je komponenty kolokační a propoziční, mají funkci vět a pouze jednoho mluvčího (*Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*);
- e) polypropoziční intersubjektové – obdobně jako u polypropozičních monosubjektových jsou tvořeny komponenty z kolokační a propoziční roviny, fungují jako minimální dialogy mezi dvěma mluvčími (A: *Pozdrav pámbu!* B: *Dejž to pámbu!*);
- f) interstratální – komponentově smíšené, obsahují komponenty především z lexikální a propoziční roviny, přičemž obvykle může docházet k obměně komponentu lexikálního (*dát někomu, co se do něj vejde*).³⁰

I v rámci frazeologie a idiomatiky můžeme vyčlenit takové frazémy a idiomy, které se užívají často a ty, které se v běžné řeči vyskytují jen zřídka. Podle frekvence užívání vyčleňujeme tzv. centrum a periferii. V centru se vyskytují takové frazémy a idiomy, které tvoří běžnou součást mluvy a jsou nejvíce frekventované (srov. *to je jedno; že jo*). Postupně směrem k periférii se snižuje frekvence užití jednotlivých frazémů (srov. *mít nahráno*) a ty nejméně frekventované tvoří periferii (srov. *rozsvítit jednu lampu; nejit někomu do noty*). Zařazení frazému či idiomu nebo jejich pohyb z centra do periferie a na

²⁹ ČERMÁK, František. Frazém a idiom. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM%20A%20IDIOM>

³⁰ ČERMÁK, František. Frazeologie a idiomatika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZELOGIE%20A%20IDIOMATIKA>

opak nám mnohé řeknou o jejich příznakovosti – zda se jedná o výraz zastarávající, klišé, neologismus, regionalismus apod.³¹ Rozlišení centra a periferie frazémů nám poskytuje i další poznatky k analýze. „Vzhledem ke klesajícímu stupni a počtu anomálií a při přechodu k periférii frazeologie a idiomatiky je sémantická stránka zpravidla silně oslabená, nejasná a pak převažuje, resp. prakticky zůstává pro analýzu pouze stránka formální.“³²

Pokud se budeme soustředit na motivační stránku frazémů a idiomů, zjistíme, že velmi významně jsou zde zastoupeny frazémy somatické čili ty založené především na tělesné zkušenosti člověka. Patří ony k těm tradičním a zřejmě nejuniverzálnějším typům a projevuje se u nich antropomorfní princip jazyka³³, který se zakládá na modelování či pojmenování jevu podle člověka či částí jeho těla. Nejpočetněji zastoupeny jsou frazémy s komponentem *ruka*, kterých je v češtině dle odhadu více než dvě stě, následují frazémy s komponenty *oko*, *hlava*, *huba*, *noha* atd.³⁴ Somatické frazémy se hojně užívají k označování gest, jako například *mávnout nad něčím rukou*; *hodit něco za hlavu* apod. Antropomorfní princip funguje i v oblasti nominace a projevuje se zejména v polysémii. V češtině i polštině, stejně jako u mnoha dalších jazyků, je bohatě rozšířená i antropomorfní metafora, která se vyznačuje přenášením „forem původních pro lidské tělo a člověka vůbec na věci, přírodu apod. (srov. *ucho* košíku, *úpatí* hory, *čas běží* apod.)“³⁵.

Obecným shromažďováním a popisem frazeologismů a idiomů se zabývá obor frazeografie, snaží se nejen zachytit všechny frazeologismy, ale i vystihnout kontext užití a vymezit jejich anomálnost. V posledních letech vzniká stále více prací, které se zabývají srovnáním frazeologie a idiomatiky různých jazyků. Mezi česko-polskými pracemi vynikají hlavně publikace Evy Mrhačové, jako například *Česko-polský frazeologický slovník*; *Západoslovanská rčení*; *Lidské tělo v české a polské frazeologii a idiomatice: česko-polský a polsko-český slovník*.

³¹ ČERMÁK, František. Frazeologie a idiomatika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZELOGIE%20A%20IDIOMATIKA>

³² ČERMÁK, František. Frazém a idiom. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM%20A%20IDIOM>

³³ Tamtéž.

³⁴ ČERMÁK, František. Somatický frazém. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SOMATICKÝ%20FRAZÉM>

³⁵ ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. Vyd. 4., V Karolinu 2., dopl. Praha: Karolinum, 2011, s.201.

2.2. Frazém a idiom

Frazémem a idiomem se obvykle nazývá ustálené a obecně známé slovní spojení, u něhož platí, že jeho význam nelze z části nebo vůbec odvodit od významů jednotlivých prvků tohoto spojení. Takto definovaný frazém a idiom však neporývá všechny jeho roviny a je z tohoto důvodu nepostačující. Mnohem přesněji lze je definovat takto: „Je to taková jedinečná ustálená kombinace minimálně dvou prvků, z nichž některý (popřípadě žádný) nefunguje stejným způsobem v žádné jiné kombinaci nebo více kombinacích, resp. vyskytuje se v takové funkci pouze ve výrazu jediném, popřípadě několika málo. [...] Jednotlivé jeho složky jsou minimálně tyto: struktura, prvky a jejich povaha, kombinace, ustálenost, počet prvků a funkce prvků, zpravidla vždy různě anomální povahy.“³⁶

V češtině se běžně užívají dva termíny – frazém a idiom. Oba se vztahují k totožné struktuře, liší se pouze tím, že jako frazémem se označuje kombinatorický útvar, který analyzujeme z formálního hlediska a pojem idiom se oproti tomu užívá, analyzujeme-li útvar z hlediska relevantních sémantických rysů.³⁷

„Tím, že frazém je v textu víceslovným a ustáleným jazykovým pojmenováním, založeným sémioticky a psychologicky, plní svou primární nominativní funkci, a tím, že je komponentem, součástí jisté širší textové struktury, plní i svou druhou základní funkci strukturní, respektive komunikativní.“³⁸ Nominativní funkce má paradigmatický charakter, kdežto funkce strukturní, respektive komunikativní plní syntagmatickou úlohu a slouží mezi jinými k funkční klasifikaci frazému a idiomu.

Důležitým aspektem frazémů a idiomů je již dříve zmíněna anomálnost, a to především anomálnost funkční. Ta nám říká, že není možné paradigmaticky zaměnit některý z komponentů slovního spojení za jiný, analogický či plnící obdobnou funkci při současném zachování významové složky spojení (srov. *mít z něčeho lehkou/obtížnou hlavu; šesté/třetí kolo u vozu; mít z něčeho těžké tělo/břicho/koleno*).³⁹ Tato funkční anomálnost se mnohdy projevuje i v samotné povaze jednotlivých komponentů,

³⁶ ČERMÁK, František. Frazém a idiom. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM%20A%20IDIOM>

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

kdy řada z nich se vyskytuje pouze v daném frazému a nevyskytuje se v žádném slovním druhu ani tvaru ve spisovném jazyce. Tyto jednotky nazýváme monokolokabilními prvky (srov. *namále; holičkách; jakž; takž*).⁴⁰

Pro frazémy a idiomy je charakteristická vícevýznamovost, přičemž tyto významy nejsou libovolné. „Svou sémantickou a denotativní vágností, spojenou často s expresivitou, stojí v přímém protikladu k exaktně vymežitelným významům termínů a vykazují vysokou míru potenciálnosti významu.“⁴¹

Pro různé typy frazémů vzniklo v průběhu času mnoho tradičních pojmenování. Takovéto nevětné slovní kombinace bývají lidově nazývány jako rčení, případně úsloví; větné frazémy se zas běžně označují za přísloví, pořekadla, pranostiky či jiné formule. Pro některé strukturní frazémy se vžili názvy jako binomiály (*ve dne v noci*) nebo případně přirovnání. Značná část frazémů takové pojmenování však nemá, z odborného hlediska proto zpravidla bývají označovány podle příslušné roviny a jejich funkce, jako jsme uvedli výše.

Jako přísloví se obvykle označují metaforické i nemetaforické větné frazémy s didaktickou funkcí, které se zakládají na tradované zkušenosti. Používají se jako rady, doporučení či poučení, případně výtky nebo kritika.⁴² Zvláštním typem přísloví jsou pranostiky. Jedná se o meteorologické přísloví, která se vážou ke konkrétnímu ročnímu období, zvláště k jednotlivým měsícům a svátkům a vyjadřují souvislost mezi nimi a typem počasí či určitým druhem obvykle venkovské činnosti.⁴³

Pro některé typy kolokačních a prepozičních frazémů se v minulosti používaly pojmy rčení a pořekadlo, avšak poslední jmenovaný je dnes již zastaralý a dnes jen z řídka používaný.⁴⁴

⁴⁰ ČERMÁK, František. Frazém a idiom. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM%20A%20IDIOM>

⁴¹ Tamtéž.

⁴² ČERMÁK, František. Prísloví. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PŘÍSLOVÍ>

⁴³ ČERMÁK, František. Pranostika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PRANOSTIKA>

⁴⁴ ČERMÁK, František. Pořekadlo. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/POŘEKADLO>

Jako binomiály se obvykle označují kolokační frazémy, které se vyznačují juxtaponovaným opakováním dvou prvků, může se jednat o opakování komponentů stejného slovního druhu nebo přímo stejné slovní formy (srov. *rub a líc; široko daleko; bez hlavy a paty* atd.).⁴⁵

Frazémy lze rozdělit do skupin podle jejich původů. V české a polské frazeologii jsou početně zastoupeny biblismy a mytologismy čili frazémy vzniklé z Bible a biblických textů respektive založené na mytologii.

Značná část frazémů je hojně používaná a dobře známá většině rodilých mluvčích daného jazyka. Soubor obecně známých přísloví se nazývá paremiologické minimum, přesný počet takových přísloví není znám, avšak podle dosavadních poznatků se pohybuje v rozsahu od sta do několika stovek jednotek.⁴⁶

⁴⁵ ČERMÁK, František. Binomiál. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/BINOMIÁL>

⁴⁶ ČERMÁK, František. Paremiologické minimum. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PAREMIOLOGICKÉ%20MINIMUM>

3. Podobnosti a rozdíly mezi polštinou a češtinou

V souvislosti s tématem této práce nám připadá podstatné se alespoň stručně zmínit o základních podobnostech a rozdílech mezi polštinou a češtinou, které v mnoha případech mohou mít vliv na podobu frazémů v těchto dvou jazycích.

Je obecně známo, že polština a čeština jsou si velmi blízké. Je to dáno mnoha faktory, mezi jinými geografickým umístěním obou národů, společnými historickými a náboženskými vlivy, kulturními, politickými a hospodářskými vazbami a v neposlední řadě i vzájemným ovlivňováním se jazyků v průběhu staletí.

Hlavním činitelem, díky kterému jsou si oba jazyky natolik blízké, je bezesporu jejich genetická příbuznost. Jak polština, tak i čeština jsou slovanské jazyky, které vzešly ze společného prajazyka – praslovanštiny. Navíc oba patří do tzv. západní slupiny slovanských jazyků, k níž se řadí i slovenština, kašubština či lužická srbština. Tato příslušnost ke stejné jazykové skupině přispívá k tomu, že v polštině a češtině existuje velmi mnoho slov formálně shodných či pouze hláskově nebo slovo tvorně obměněných (srov. čeština – polština: *matka* – *matka*; *cena* – *cena*; *rozum* – *rozum*; *řeka* – *rzeka*; *pes* – *pies*, *les* – *las*; *dům* – *dom*; *srozumitelný* – *zrozumiały*; *okolnost* – *okoliczność*; *ocenit* – *docenić*). Neměli bychom však zapomenout na skutečnost, že ne všechna stejně nebo podobně znějící slova nesou v obou jazycích tentýž význam. Mezi polštinou a češtinou existuje celá řada mezijazykových homonym a paronym čili slov formálně totožných či zvukově podobných odkazujících však k jiné mimojazykové skutečnosti (srov. čeština – polština /význam/: *květen* – *kwiecień* /duben/; *statek* – *statek* /loď/; *sklep* – *sklep* /obchod/; *kantor* – *kantor* /směnárna/; *droga* – *droga* /cesta/). Taktéž v oblasti gramatiky, a zvláště u flexe a větné skladby můžeme pozorovat obdobnou shodu tvarů. Značné jsou ovšem i rozdíly, které můžeme vidět například u předložkových vazeb.

3.1. Vliv polštiny na češtinu z hlediska vývoje lexika

Není pochyb o tom, že v průběhu staletí měla polština nezanedbatelný vliv na vývoj českého lexika. Prokazatelně nejstarší polonismy v češtině jsou datovány již do 16. století, patří k nim botanické termíny z překladu herbáře P. A. Mattioliho.⁴⁷

⁴⁷ BLÁHA, Ondřej. Vliv polštiny na češtinu. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VLIV%20POLŠTINY%20NA%20ČEŠTINU>

Nejpatrnější vliv na češtinu měla polština v období národního obrození, kdy obrozenci ve snaze o vzkríšení českého jazyka začali rozvíjet jeho nedostačující lexikální stránku. V duchu panslavismu obrátili svůj zájem směrem k nejbližším slovanským jazykům a hlavně k polštině. Nejvíce polonismů v českém lexiku pochází právě z tohoto období a jedná se především o vědeckou terminologii.

Uvádí se, že celkem 2100 polonismů v češtině pochází z období národního obrození, přibližně 500 z nich tvoří odborné termíny u kterých se více než třetina užívá dodnes. Velká část polonismů, které se objevovaly v beletristických textech, brzo zanikla, nicméně asi 25 % slov se zachovalo dodnes a asi 10 % z nich patří do frekventované slovní zásoby.⁴⁸ Nejpodstatnější část z přejatých slov tvoří substantiva (asi 74 %), následují adjektiva (16 %), dále verba (9 %) a zbylé 1 % tvoří ostatní slovní druhy.⁴⁹

Adaptace slov přejatých z polštiny byla zjednodušena i díky tomu, že v obou jazycích fungují totožné či velmi podobné slovtvorné mechanismy a mají obdobnou zásobu odvozovacích afixů. Kromě toho je poji základní lexikum zděděné po praslovanštině, které se ve velké míře v polštině a v češtině liší pouze po fonologické stránce.⁵⁰

3.2. Vliv češtiny na polštinu z hlediska vývoje lexika

Vliv češtiny na polštinu je v mnoha ohledech nepopíratelný. Podíváme-li se blíže na období, kdy k docházelo k takovému ovlivňování, zjistíme, že se tak dělo již od doby pračeštiny. V tomto období pračeština zprostředkovala prapolštině především slova latinského a řeckého původu.⁵¹

Čeština ovlivňovala jazyk našich severních sousedů hlavně od 10. do poloviny 12. století, kdy se polská území dostala do oblasti vlivu křesťanské kultury.⁵² Působila jako zprostředkovatel kulturního hodnot a bohatství v oblasti náboženství, systému organizace

⁴⁸ BLÁHA, Ondřej. Polonismy v českém lexiku. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/POLONISMY%20V%20ČESKÉM%20LEXIKU>

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ BLÁHA, Ondřej. Vliv polštiny na češtinu. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VLIV%20POLŠTINY%20NA%20ČEŠTINU>

⁵¹ MALICKI, Jarosław. Bohemismy v polštině. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z:

<https://www.czechency.org/slovník/BOHEMISMY%20V%20POLŠTINĚ?bib=true#bibliography>

⁵² MALICKI, Jarosław. Vliv češtiny na polštinu. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VLIV%20ČEŠTINY%20NA%20POLŠTINU>

státu, vzdělání a školství. Díky tomu se v tomto období dostalo do polštiny mnoho křesťanských termínů latinského a řeckého původu přejatých do pračeštiny z hornoněmeckých dialektů.

Další období vlivu češtiny na vývoj polského lexika nastoupil koncem 13. století trval do 16. století, kdy vrcholily tyto vlivy. Na rozdíl od předchozího období, tyto vlivy byly zapříčiněny především politickou situací, zejména vládou Přemyslovců v Polsku a pozdější vznikem univerzity v Praze.⁵³ Z těchto období se do polštiny dostaly bohemismy z oblasti řízení a organizace státu, dále názvy hodností a úřadů, právnické a obchodní termíny, vojenská terminologie a odborné termíny z oblasti přírodních věd a lékařství.

Z období mezi 15. a 16. stoletím bylo v polštině doloženo více než 1600 přejatých slov, přičemž značná část byla užita jen sporadicky. Mnoho z nich zaniklo nebo u nich došlo k významovému posunu. V současnosti lze identifikovat přes 400 dodnes používaných slov českého původu nebo ovlivněných češtinou na úrovni slovo tvorby a fonetiky. Zhruba 18–20 % z nich patří k nejstarším výpůjčkám z oblasti náboženství, odhadem 75 % pochází z období od 13. do poloviny 16. století.⁵⁴ Obdobně jako v případě polonismů v češtině byla česká přejatá slova dobře adaptována do polštiny.

3.3. Přehled jazykových typů

Abychom si mohli přiblížit shody a rozdíly v obou jazycích, hlavně ty, týkající se jejich gramatické stránky, je vhodné se alespoň v krátkosti zmínit o typologické klasifikaci těchto jazyků. Budeme při ní vycházet z koncepce pražské jazykové školy a Skaličkovy jazykové typologie.

Jazyková typologie dělí jazyky do skupin dle určitých jejich vlastností. Mluvíme zde o tzv. jazykových typech – to jsou ideální konstrukty neboli extrémy, které vznikají z kombinace navzájem si příznivých vlastností, a ty se navzájem ovlivňují a doplňují. Tyto ideální konstrukty jsou pouze vymyšlenými modely, nejsou nikdy v plné míře

⁵³ MALICKI, Jarosław. Vliv češtiny na polštinu. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VLIV%20ČEŠTINY%20NA%20POLŠTINU>

⁵⁴ MALICKI, Jarosław. Bohemismy v polštině. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z:

<https://www.czechency.org/slovník/BOHEMISMY%20V%20POLŠTINĚ?bib=true#bibliography>

uskutečněny v žádném přirozeném jazyce, jednotlivé jevy charakteristické pro každý typ vystupují vždy v kombinaci s vlastnostmi jiných typů.⁵⁵ Důležité vlastnosti a jevy, na základě kterých jsou vymezeny jednotlivé typy, patří do různých jazykových systémů a rovin, od morfologie až k větné skladbě.

Mezi základní jazykové typy dle pražské školy patří typ analytický, aglutinační, flexivní, interoflexivní a polysyntetický (dříve označovaný také jako izolační). Pro *typ analytický* je příznakové použití pomocných slov pro vyjádření mluvnických kategorií. Výskyt gramatikalizovaného slovosledu u tohoto typu jazyka je dán absencí koncovek a neschopností pomocných slov plně vyjádřit syntaktické vztahy mezi větnými členy. *Typ aglutinační* vyjadřuje gramatické kategorie pomocí řady afixů, kde platí pravidlo, že každý afix vyjadřuje pouze jednu mluvnickou kategorii. Obdobně jako u předchozího typu je i zde slovosled gramatikalizovaný. Pro *flexivní typy* jazyků je charakteristické vyjádření mluvnických kategorií autosémantických slov pomocí jednoho afixu – koncovky, která v sobě kumuluje všechny gramatické kategorie. Existence koncovky umožňuje vznik mluvnické shody mezi větnými členy, díky čemuž je možný volný slovosled. *Interoflexivní typ* má mnoho společného s typem flexivním, taktéž zde se vyskytuje jeden kumulativní afix vyjadřující všechny mluvnické kategorie slova. Rozdílné je pouze umístění toho afixu, který se vyskytuje ve středu slova a může takto přerušit slovní základ. *Typ polysyntetický* se vyznačuje vyjadřováním gramatických kategorií pomocí autosémantických slov a obecnou absencí synsémantik. I zde je slovosled gramatikalizován.

O zařazení jednotlivých jazyků k výše uvedeným typům rozhoduje míra zastoupení relevantních vlastností či jevů daného typu v jazyce. U konkrétních jazyků patřících ke stejnému typu tyto dominantní jevy však nemusí být uskutečňovány ve stejné míře. Některé jazyky dokonce nemusí jasně vykazovat konkrétní typ, pro ně platí, že potlačení kombinace jevů jednoho typu umožňuje výskyt kombinace jevů typu jiného.⁵⁶

⁵⁵ Srov. SGALL, Petr. Typy jazyků a jejich základní vlastnosti. *Slovo a slovesnost* [online]. 1993, 54(4) [cit. 2020-02-15]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3546>

⁵⁶ LOTKO, Edvard. *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1981, s. 18.

3.4. Polština a čeština z hlediska jazykové typologie

Jak již bylo řečeno, z hlediska jazykové typologie jednotlivé jevy vystupují v různých jazykových rovinách. Nyní si přiblížíme relevantní jevy jednotlivých rovin u polštiny a češtiny.

3.4.1. Fonologický plán

Zaměříme-li se na rovinu fonetickou, je pro nás podstatným rysem především poměr vokálů a konsonantů. U současné polštiny se uvádí poměr 16,6 % vokálů ke 83,4 % konsonantů.⁵⁷ Díky tomu se polština řadí k jazykům výrazně konsonantickým. K vysokému procentu konsonantů přispívá v porovnání například s češtinou bohatě, rozvinutý systém měkkostní korelace (srov. *c – ć; s – ś; z – ź; n – ń* atd.).

Čeština se oproti tomu s poměrem 28,4 % vokálů ke 71,6 % konsonantů nachází bezmála na hranici konsonantičnosti a vokaličnosti.⁵⁸ Vyšší podíl samohlásek je dán využitím jejich kvantity, a tím i rozvinutou kvantitativní korelací, ta se vyskytuje prakticky u všech českých vokálů. Navíc oproti polštině čeština nemá tak vysoký počet palatelizovaných konsonantů.

Na úrovni slabik mají polština i čeština obdobnou distribuci vokálů, oba jazyky mají zhruba stejné vokály v prvních a neprvních slabikách a výrazně neodstiňují žádné sylaby.⁵⁹

3.4.2. Morfologický plán

V morfologické rovině nejpodstatnějším rysem obou jazyků je jejich příslušnost k flexivnímu typu a s tím spojené gramatické jevy. Míra flexivnosti je u polštiny a češtiny odlišná, čeština má velmi bohatě rozvinutý systém deklinace a konjugace a řadí se k nejvíce flexivním jazykům světa.⁶⁰ U polštiny převládají rysy flexivnosti, ale je oproti češtině méně flexivní.

U češtiny se vyskytuje velmi silná tendence přiřazovat jména cizího původu, která se procesem internacionalizace dostala do jazyka, k českým deklinačním vzorům

⁵⁷ LOTKO, Edvard. *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1981, s. 19.

⁵⁸ Tamtéž, s. 18.

⁵⁹ Tamtéž, s. 21.

⁶⁰ Tamtéž, s. 30.

a skloňovat je. V polském morfologickém plánu se projevuje řada neflexivních tendencí, například nesklonování některých domácích příjmení, nahrazování vokativu nominativem, redukce flexe číslovek.⁶¹ Slova cizího původu v polštině mnohem častěji nepodléhají morfologické adaptaci a zůstávají nesklonná, projevuje se zde i tendence nesklonovat některá apelativa, která běžně v češtině skloňujeme (např. *radio, kilo, kakao, metro, auto* atd.).⁶²

Polština se odchyľuje od flexivního typu hlavně směrem k typu izolačnímu a oproti češtině má také zřetelné rysy aglutinační. Můžeme v této souvislosti jmenovat například hojně se vyskytující univerzální koncovku *-om* v plurálu substantiv (srov. oproti českým koncovkám: *-ům, -ám, -em, -ím*).⁶³ Univerzální koncovky vystupují také u konjugace – polská slovesa ve 3. os. plurálu indikativu přezenta mají zakončení *-ą*. Některé typy přechodníků (*imiesłowy przysłówkowe czynne i bierne*) mají pro všechny osoby, čísla a rody stejný tvar (*-ąć; -wszy / -wszy*). Obecně se u polštiny setkáváme se výrazným pádovým synkretismem a tvarovou uniformitou.

3.4.3. Syntaktický plán

U češtiny, která je vysoce flektivním jazykem, centrální pozici ve větě zaujímá verbum finitum, které nese vysoký stupeň dějového dynamismu. U jazyků, které se odklání od flexivního typu, dochází k oslabení tohoto dějového dynamismu verba finita a k částečnému příklonu k nominalizaci.⁶⁴ Tyto tendence lze pozorovat v polštině u více jevů.

V polském jazyce se daleko častěji používají konstrukce, které v češtině se v tato hojně míře nepoužívají. Jedná se o přechodníkové vazby, infinitní vazby a vazby s deverbativními tvary (tvary zakončené na: *-nie, -anie, -enie, -cie*). Dalším jevem, který u polštiny posiluje její nominativní charakter, je vypouštění spony. Pro vysoce flexivní jazyky je používání spony až na výjimky závazné, u polštiny je však absence spony častým jevem.

⁶¹ LOTKO, Edvard. *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1981, s. 33–34.

⁶² Tamtéž, s. 35.

⁶³ Tamtéž, s. 36.

⁶⁴ Tamtéž, s. 39.

Nominalizaci podporují také další jevy, například způsob vyjadřování gramatického záporu. V polské větě lze zápornou partikuli umístit před prakticky kterýkoliv větný člen, oproti tomu je do jisté míry potlačena negace predikátu (srov. v češtině převažuje tendence negovat právě predikát).⁶⁵

3.4.4. Lexikální plán

I když se to nemusí být na první pohled zcela zřejmé, i jevy lexikálního plánu korespondují s jazykovým typem. Jedním ze základních procesů jazykového plánu, který může poukazovat na typologicky relevantní jevy, je způsob tvoření nových pojmenování. Pro jazyky flexivní je charakteristický derivativní způsob tvoření nových slov, jazyky aglutinační častěji přejímají celá pojmenování z jiných jazyků.⁶⁶

Čeština má velké derivační možnosti a díky tomu z jednoho základu často vznikají celá velká slovotvorného paradigmat, v polštině je výskyt velkých paradigmat víc omezený, převládají nerozvinutá paradigmat a větší počet nemotivovaných slov.⁶⁷ Tyto odlišnosti jsou dány rozdílnou nutností vyjadřovat gramatické vztahy – flexivní jazyky potřebují vztahy vyjadřovat vztahy mezi jednotlivými komponenty, což vede k tomu, že místo kompozit preferují jiný slovotvorný postup, jelikož výsledkem skládání by u nich došlo „ke ztrátě schopnosti explicitně vyjádřit morfologicko-syntaktické vztahy mezi komponenty složeniny.“⁶⁸ V polštině se vyskytuje mnoho kompozit a apozičních spřežek, ty sice v češtině najdeme také, avšak jejich počet je daleko nižší. V mnoha případech čeština nemá protějšek k polskému kompozitu či spřežce.

Výrazným znakem češtiny je sklon k syntetickému, tj. morfologicko-sufixálnímu způsobu tvorby nových slov. Polština je v tomto ohledu mnohem více analytická (srov. *miejsce pracy* – *pracoviště*; *znak zapytania* – *otazník*; *sala gimnastyczna* – *tělocvična*). Jazyky, které inklinují k analytismu, mnohem častěji tvoří ustálená verbo-nominální spojení, frazeologismy, či nominální multiverbismy.⁶⁹

⁶⁵ LOTKO, Edvard. *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1981, s. 55.

⁶⁶ Tamtéž, s. 64.

⁶⁷ Tamtéž, s. 65.

⁶⁸ Tamtéž, s. 67.

⁶⁹ Tamtéž, s. 70–71.

Obdobná situace panuje i v případě stupňování, u češtiny převládá prostý syntetický způsob stupňování, kdežto u polštiny, která se od flexivnosti odklání, se v mnoha případech objevují analytické tvary (srov. *bardziej płaski – płošši; bardziej cierpki – trpčí/trpčejši; bardziej interesujący – zajmavější*).⁷⁰

⁷⁰ LOTKO, Edvard. *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1981, s. 74.

4. Metoda práce s českými a polskými frazémy a idiomy

Pro potřeby této práce byl vytvořen seznam polských a českých frazeologismů a idiomů spojených se základními pěti smysly a jednotlivými orgány smyslového vnímání. Při sběru tohoto jazykového materiálu jsme se zaměřili především na frazémy obsahující lexémy *zrak, chuť, čich, sluch, hmat* a lexémy *oko, jazyk, nos, ucho* a *kůže* v češtině. U polštiny jsme vybírali ty, které obsahovaly lexémy *wzrok, smak, węch, słuch, dotyk, oko, język, nos, ucho* a *skóra*. Jsme si vědomi, že existuje celá řada dalších lexémů, které jsou více či méně spojeny se smyslovým vnímáním a ovlivňují jazykový obraz smyslů, rozhodli jsme se však zúžit náš výběr pouze na výše jmenované, ostatním lexémům se budeme věnovat jen okrajově, ne však systematicky.

Při výběru jsme čerpali z běžně dostupných zdrojů slovníkového charakteru (podrobnosti viz. Bibliografie – Zdroje využité pro tvorbu seznamů frazémů). K nim patří online verze *Slovníku spisovného jazyka českého Akademie Věd České republiky; Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné* od Františka Čermáka, Jiřího Hronka a Jaroslava Machače; dále *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* od Stanisława Bąby a Jarosława Liberka; *Česko-polský frazeologický slovník* od Evy Mrhačové a Mieczysława Balowského; *Západoslovanská rčení* od Evy Mrhačové a kolektivu; *Lidské tělo v české a polské frazeologii a idiomatice: česko-polský a polsko-český slovník* od Evy Mrhačové a Renáty Ponczové.

Sebrané frazémy jsme rozřadili do pěti samostatných seznamů, kategorizovali jsme je na základě příslušnosti vybraných lexémů k jednotlivým smyslům a příslušným orgánům smyslového vnímání (viz. Přílohy č. 1–5):

Příloha č. 1 – Frazémy s lexémy *zrak, wzrok* a *oko*;

Příloha č. 2 – Frazémy s lexémy *sluch, słuch* a *ucho*;

Příloha č. 3 – Frazémy s lexémy *chuť, smak, jazyk* a *język*;

Příloha č. 4 – Frazémy s lexémy *čich, węch* a *nos*;

Příloha č. 5 – Frazémy s lexémy *hmat, dotyk, kůže* a *skóra*.

V každé z příloh byly frazémy seřazeny do čtyř sloupců – české frazémy s lexémem označujícím orgán smyslového vnímání; české frazémy s lexémem označujícím konkrétní smysl; polské frazémy s lexémem označujícím orgán smyslového vnímání; polské frazémy s lexémem označujícím konkrétní smysl. Dále byly tyto frazémy uspořádány abecedně dle české varianty (dle sloupce s českými frazémy s lexémem

označujícím orgán smyslového vnímání respektive sloupce s českými frazémy s lexémem označujícím konkrétní smysl). Pokud byl k českým frazémům dohledán ekvivalentní frazém v polštině, který obsahoval jeden ze zkoumaných lexémů, byl přiřazen v tabulce k tomu českému. Polské frazémy, ke kterým se nám nepodařilo dohledat český ekvivalent, byly řazeny abecedně na konci seznamu.

Považujeme za důležité zmínit, že se nejedná o kompletní seznam všech frazémů tohoto typu vyskytujících se v daných jazycích, je to pouhý výčet nevíce frekventovaných frazémů, které lze dohledat ve výše uvedených zdrojích a dalších běžně dostupných slovnících. U frazému obsahujících vícevýznamové lexémy jsme reflektovali pouze ty, které odpovídaly zadání této práce čili ty, které významově souvisely se smyslovým vnímáním. Frazémy obsahující lexémy s jiným významem jsme ze seznamu záměrně vynechali, jelikož nejsou předmětem této práce.

U frazému, které v daném jazyce vystupují ve více variantách a zároveň jsou nositeli stejného významu, tj. odkazují ke stejné mimojazykové skutečnosti, jsme ponechali všechny varianty v případě, že se formálně značně od sebe lišily. Pokud se lišily jen nepatrně, například tvarem slovesa, použitím stejnovýznamového či blízkovýznamového slovesa či jména, použitím deminutiva či augmentativa oproti bezpříznakovému tvaru apod., upřednostnili jsme pouze jednu variantu, a to tu, která dle našeho uvážení je nejvíce frekventovaná případně bližší neexpresivnímu tvaru. Pokud dva rozdílné frazémy odkazovaly ke stejné mimojazykové skutečnosti, byly v tabulce přiřazeny k sobě.

V rámci zjednodušení práce s daty jsme u posuzování ekvivalentnosti jednotlivých frazému v polštině a češtině nereflektovali jejich celkovou příznakovost, tj. míru jejich expresivity nebo dobový či stylový příznak, pouze jsme se zaměřili na to, zda jejich významová složka odpovídá významové složce v druhém jazyce čili zda oba odkazují ke stejné mimojazykové zkušenosti.

5. Polské a české frazémy smyslů a smyslového vnímání

Pro člověka představují smysly základní způsob poznávání okolního světa. Všechny vjemy, které člověk přijímá do něj vstupují právě prostřednictvím smyslových orgánů. Jednotlivé fyzikální či chemické působení je přijímáno receptory v konkrétní podobě jako zvuk, obraz, zápach atd. Na základě těchto vjemů ze smyslových orgánů člověk poznává a vytváří si „obraz“ všeho, co ho obklopuje. Není překvapením, že smysly a smyslová percepce zaujímají významné postavení v jazyce. „Tělesná zkušenost člověka je hluboko uloženým základem myšlení o jevech netělesných, jinými slovy, naše myšlení je zakotveno ve zkušenostech, které získáváme svými smysly (přesněji: smyslovými orgány).“⁷¹

V evropské tradici, v české a polské nevyjímaje, se rozlišuje pět tradičních, základních smyslů – zrak, chuť, čich, sluch a hmat – a jim příslušící smyslové orgány – oko, jazyk, nos, ucho a kůže. Toto rozlišení vychází z antiky, pojednává o něm mezi jinými už Aristoteles ve svém spise *O duši*, a z historického hlediska je v české a polské kultuře silně zakotveno.

Nelze však říci, že se jednalo o jediné smysly, které člověk má. Mnohdy se uvádí i další, jako například smysl pro rovnováhu, smysl pro vnímání teploty, gravitačního pole či času. O intuici se běžně hovoří jako o takzvaném šestém smyslu. U zvířat byly objeveny smysly, které se u člověka nevyskytují – smysl pro percepci magnetického a energetického pole nebo tepelného záření. Z vědeckého hlediska není proto jednoduché posoudit, co všechno má být považováno za smysl a co nikoliv. V této práci vycházíme konkrétně z tradičního pojetí pěti základních smyslů.

5.1. Zastoupení smyslů ve frazeologii a idiomatice

Při zkoumání české a polské frazeologie a idiomatiky jsme došli k přesvědčení, že metaforika smyslů a smyslových orgánů má velmi důležitou roli v jazyce. Svědčí o tom rozsáhlý jazykový materiál, který se nám podařilo získat. Při zkoumání frazémů se nám podařilo sesbírat zhruba 400 příkladů frazémů a jejich variant obsahujících české lexémy *zrak, chuť, čich, sluch, hmat, oko, jazyk, nos, ucho, kůže* anebo polské lexémy *wzrok, smak, węch, słuch, dotyk, oko, język, nos, ucho, skóra*. Počítali jsme jak ty frazémy,

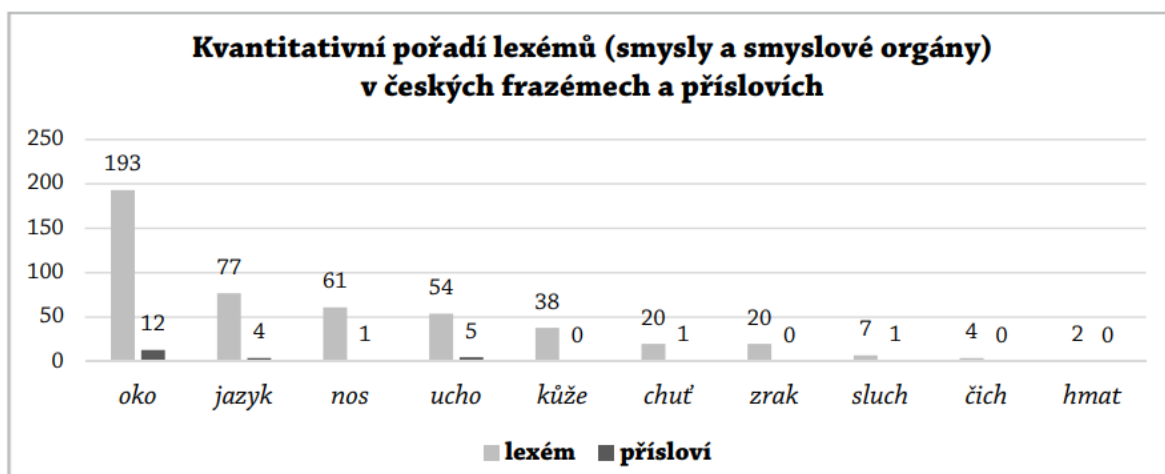
⁷¹ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 130.

kteře mají v druhém jazyce svůj ekvivalent, tak i ty, kteře jej postrádají. Jsme si jistí, že tento jazykový materiál není ani zdaleka kompletní, což ještě více potvrzuje, nakolik hluboce je v polské a české frazeologii zakořeněna metaforika smyslů.

Konkrétně se nám podařilo sesbírat 152 frazémů spojených se smyslem zraku a okem, 73 frazémů chuti a jazyka, 62 pro nos a čich. Sluch a ucho byly zastoupeny v 75 příkladech a hmat a kůže ve pouhých 37. Již z těchto čísel je patrné, že nejčetněji je ve frazeologii zastoupen zrak a *oko*, nejméně hmat a kůže.

Pro srovnání, v posledních letech se studiem obdobných somatických frazémů a přísloví zabýval polský jazykovědec Dariusz Tkaczewski. Tomu se podařilo sesbírat celkem 476 českých frazémů a 24 přísloví s lexémy spojenými se smysly a smyslovými orgány.⁷² Zajímavá je v tomto ohledu proporce zastoupení jednotlivých lexémů ve frazémeh, která do značné míry potvrzuje naše poznatky (viz Graf č. 1).

Graf č. 1: Zastoupení jednotlivých lexémů v českých somatických frazémeh a příslovích.

Zdroj: TKACZEWSKI, Dariusz. *Symbolika v českých a polských somatických frazémeh s lexémy sluch/sluch a ucho a jejich vzájemná ekvivalence*

Z dat Tkaczewského je patrné, že převažují frazémy s lexémem *oko*, kdežto například *čich* a *hmat* jsou u něj zastoupeny daleko méně, přesněji pouze čtyřmi respektive 2 frazémy. Obdobnou míru zastoupení jednotlivých smyslů ve frazeologii pozorujeme i na našem jazykovém materiálu.

⁷² TKACZEWSKI, Dariusz. Symbolika v českých a polských somatických frazémeh s lexémy sluch/sluch a ucho a jejich vzájemná ekvivalence. In: *Pocta Jiřímu Levému – Ad translationem: 26.-27.10.2017, sborník abstraktů konferenčních příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 28.

Co však způsobuje takový nepoměr v zastoupení jednotlivých smyslů ve frazeologii? Můžeme se domnívat, že tento stav souvisí s mírou využití jednotlivých smyslů potažmo smyslových orgánů, s tím, nakolik člověk přijímá vjemy každým z orgánů. Je obecně známo, že zrak je pro člověka tím nejdůležitějším smyslem. Dle vědeckých poznatků člověk přijímá až 80 procent smyslových vjemů právě prostřednictvím oka.⁷³ Ale nejen to, je dokázáno že zrakové vjemy ovlivňují způsob, jakým vnímáme ostatními smysly. I z tohoto důvodu oko a zrak zaujímají první příčku v pomyslné hierarchii smyslů.

V souvislosti s jistou hierarchizací smyslů v českém jazykovém obraze Irena Vaňková podotkla, že „zrak a sluch se jeví jako smysly důležitější, prominentnější, naopak chuť a hmat jako méně důležité“⁷⁴.

V evropské myšlenkové tradici zrak a vidění obecně mají blízký vztah s věděním či porozuměním. Ve slovanských jazycích slova *vidět/widzieć* a *vědět/wiedzieć* pocházejí od stejného etymologického základu a obecně slova související s aktivitou hledání, poznávání či zkoumání mají kořeny pocházející primárně od sloves souvisejících se zrakem.⁷⁵ V kognitivní lingvistice je metafora vidění jedním ze základních schémat uchopování reality (dle Lakoffa „POROZUMĚNÍ = VIDĚNÍ“).⁷⁶

Irena Vaňková se dokonce domnívá, že „toto starobylé spětí vidění a poznání, které prostupuje evropskou kulturu, přispělo i k tomu, že v kulturních jazycích jsou právě pro odborné vyjadřování, zejména pro výklad, slova motivovaná viděním tak charakteristická“.⁷⁷

Co se týče ostatních smyslů, je situace poněkud složitější. Ačkoli je dokázáno, že zrak je pro člověka nejdůležitějším smyslem, nepodařilo se prokázat, že by ostatní smysly ve všech kulturách měly svojí danou pozici v hierarchii. Přijímá se teorie, že po zraku je druhým nejdůležitějším smyslem sluch, ostatní tzv. nižší smysly se řadí až za něj. Podle mnoha vědců důležitost jednotlivých smyslů je dána hlavně biologickými

⁷³ The Senses – Sight. *The Alimentaryum* [online]. [cit. 2020-03-23]. Dostupné z:

<https://www.alimentaryum.org/en/knowledge/senses---sight>

⁷⁴ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 147.

⁷⁵ Tamtéž, s. 109.

⁷⁶ Tamtéž, s. 109.

⁷⁷ Tamtéž, s. 132.

predispozicemi a kulturními vlivy.⁷⁸ Například v židovské tradici poznání a pravda pochází ze sluchu, slyšení (oproti evropské, kde tento aspekt nese zrak).⁷⁹

5.2. Ekvivalence frazémů

Jelikož polština a čeština jsou si v mnoha ohledech blízké, není překvapením, že určité shody nacházíme i ve frazeologii a idiomatice. Jelikož mnoho somatických frazémů je velmi starých a má své kořeny až v antice, je zřejmé, že mnoho z nich se bude v nějaké variantě vyskytovat v obou jazycích. Otázkou je, nakolik jsou si tyto somatické frazémy ekvivalentní.

Pokud budeme hodnotit ekvivalenci jednotlivých frazému, je zapotřebí se alespoň v stručnosti zmínit o členění frazeologické ekvivalence. Zde přebíráme členění Haliny Pietrak-Meiser vypracované na základě srovnání polských a českých frazémů. Ta tvrdí, že za ekvivalenty můžeme považovat takové frazémy, které mají stejný význam i stylistické zabarvení. Podle toho frazémy dělí na skupiny:

1. zcela adekvátní ekvivalenty;
2. částečně adekvátní ekvivalenty;
3. neadekvátní ekvivalenty;
4. aproximanty (zrádná slova a fráze).⁸⁰

Za zcela adekvátní se považují frazémy s plnou významovou shodou a identickým stylovým zabarvením. Tato skupina se dále člení na frazémy identické, podobné a diferencované. Frazémy identické se vyznačují stejným uspořádáním lexikálních jednotek a stejnou gramatickou stavbou bez ohledu na fonetické rozdíly zapříčiněné odlišným vývojem obou jazyků. Mezi ně patří značná skupina tzv. internacionalismů či europeismů čili frazémů, které mají kořeny v mytologii, antice či Bibli (*být trnem v oku* × *być cierniem w oku*; *oči zrcadlem duše* × *oczy zwierciadłem duszy*). Podobné frazémy se od identických liší v uspořádání komponentů anebo gramatické stavbě, jedná se

⁷⁸ Look first. New light shed on the hierarchy of the senses by a study at the Max Planck Institute for Psycholinguistics in Nijmegen. *MAX-PLANCK-GESELLSCHAFT* [online]. 2015 [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <https://www.mpg.de/8849014/hierarchy-senses>

⁷⁹ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 132.

⁸⁰ PIETRAK-MEISER, Halina. *Czeskie wyrażenia i zwroty frazeologiczne na tle porównawczym polskim*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1985.

obvykle o drobné rozdíly, přičemž je zachován stejný význam obou frazémů. Do této podskupiny patří i frazémy, které mají v jednom jazyce více variant a v druhém pouze jednu (*mít oči jako gazela* × *mieć oczy jak sarna*; *pastva pro oči* × *uczta dla oka*). Diferencované frazémy se oproti tomu charakterizují obdobnou strukturou a odkazují ke stejné mimojazykové skutečnosti, avšak se liší ve výběru lexikálních komponentů, případně odlišnou gramatickou strukturou (*čtyři oči více vidí nežli dvě* × *dwie głowy, to nie jedna*).

Částečně adekvátními ekvivalenty jsou frazémy, které v druhém jazyce nemají přesné frazeologické ekvivalenty, vyznačují se buď sémantickou odlišností anebo nemají plně adekvátní gramatickou strukturu. Ekvivalenty bez plné sémantické ekvivalence nemají v druhém jazyce svůj protějšek, plně se významově nevystihují, takové frazémy se pouze částečně významově překrývají (*podívat se pravdě do očí* × *spojrzeć prawdzie w oczy / przyjąć coś do wiadomości*). Tyto frazémy jsou v obou jazycích založeny na stejné asociaci, ale každý z nich je vyjádřen jinou formou, například větná fráze × nevětná fráze (*Sejde z očí, sejde z mysli.* × *co z oczu, to z serca*).

Za neadekvátní ekvivalenty se považují takové frazémy, které nemají v druhém jazyce svůj frazeologický protějšek a jsou tímto nepřeložitelné. Mohou být pouze vysvětleny, opsány nebo nějakým způsobem parafrázovány. U tohoto typu frazému rozlišujeme neekvivalentní sémantické frazémy, které jsou obvykle založeny na specifických reáliích daného státu, propříich nebo jazykových hrách (*Mít oči jako z Kašparovy krávy* – v polštině tento frazém nemá svůj protějšek), a neekvivalentní gramatické idiomy, specifíkem kterých je gramatická struktura vyskytující se pouze v jednom z jazyků (*přijít o zrak* × *stracić wzrok*).

Poslední skupinu tvoří aproximanty, neboli zrádná slova a fráze. Jedná se o takové frazémy, které jsou si zdánlivě ekvivalentní, avšak odkazují k jiné mimojazykové skutečnosti. Tato skupina souvisí s frazeologickou a jazykovou homonymií. Jednotlivé komponenty i přes svoji formální shodu často mají jinou sémantiku nebo stylistické zabarvení (*dělat něco na oko* [předstírat vykovávanou činnost] × *robić coś na oko* [dělat něco podle odhadu]).

Pro určení míry ekvivalence frazémů a přísloví v polštině a češtině je zapotřebí brát v úvahu všechny výše zmíněné aspekty. Ze statistického hlediska není překvapením, že v obou jazycích nacházíme významné množství ekvivalentních frazémů a přísloví.

Polština i čeština patří do stejné jazykové skupiny a byly vystaveny působení stejných či obdobných kulturně-společenských vlivů. Podle jazykovědce Edvarda Lotka je přibližně třetina frazeologismů v obou jazycích ekvivalentní jak po významové, tak po formální stránce.⁸¹ Dá se tedy předpokládat, že u zkoumaných frazémů bude poměr ekvivalence obdobný.

Chceme-li se podívat na konkrétnější čísla, dobře nám k tomu poslouží data z analýzy Dariusze Tkaczewského. Ten se v posledních letech ve svých studiích zabýval tematikou pěti základních smyslů ve frazeologii. Sesbíral a analyzoval somatické frazeologismy s názvy smyslů a smyslových orgánů z běžně dostupných slovníkových zdrojů a analyzoval jejich ekvivalenci (viz. Tabulka č. 1). Přínosné je, že takto analyzoval velké množství dat, ze kterých lze vyvozovat obecnější závěry.

Tabulka č. 1: Ekvivalence polských a českých frazémů spojených se základními pěti smysly a orgány smyslového vnímání podle Dariusze Tkaczewského

	Smysly a smyslové orgány				
	Zrak a oko	Chuť a jazyk	Čich a nos	Sluch a ucho	Hmat a kůže
Adekvátní ekvivalenty	37 %	38 %	39 %	41 %	37 %
Částečně adekvátní ekvivalenty	57 %	34 %	23 %	33 %	25 %
Neadekvátní ekvivalenty	9 %	22 %	35 %	21 %	35 %
Aproximanty	2 %	6 %	3 %	5 %	3 %

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat dostupných ve studiích Dariusze Tkaczewského^{82 83 84 85 86}

⁸¹ LOTKO, Edvard. *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Ostrava: Profil, 1986, s. 101.

⁸² TKACZEWSKI, Dariusz. Symbolika w czeskich i polskich frazeologizmach somatycznych z leksemami zrak/wzrok i oko oraz ich ekwiwalencja wzajemna.

⁸³ TKACZEWSKI, Dariusz. Symbolika v českých a polských somatických frazémeh s lexémy sluch/sluch a ucho a jejich vzájemná ekvivalence.

⁸⁴ TKACZEWSKI, Dariusz. Leksemy chuť/smak i jazyk/język w polskich i czeskich frazeologizmach (symbolika i ekwiwalencja wzajemna).

⁸⁵ TKACZEWSKI, Dariusz. Leksemy čich/węch i nos w czeskich i polskich somatyzmach oraz ich symbolika i ekwiwalencja wzajemna.

⁸⁶ TKACZEWSKI, Dariusz. Czeskie i polskie somatyzmy z leksemami hmat/dotyk i kůže/skóra (symbolika i ekwiwalencja wzajemna).

Z výše uvedených dat je patrné, že přibližně třetina ze somatických frazémů a přísloví spojených se smyslovým vnímáním a orgány smyslové percepce je ekvivalentních. Tyto údaje potvrzují tezi Edvarda Lotka o ekvivalenci frazémů v polštině a češtině.

Značný rozdíl v poměru ekvivalence frazémů jednotlivých smyslů nacházíme u těch spojených se zrakem a okem. U ostatních smyslů a smyslových orgánů tvoří částečně adekvátní ekvivalenty přibližně čtvrtinu až třetinu všech analyzovaných frazémů. V případě frazémů zraku a oka tyto částečně adekvátní ekvivalenty představují více než polovinu všech sesbíraných frazémů. Poměr neadekvátních ekvivalentů u zraku a oka je 9 %, kdežto u ostatních smyslů se pohybuje mezi 21 % až 35 %. Aproximanty neboli zrádná slova a fráze tvoří jen zlomek všech frazémů, představují pouhých 2–6 %. Námi sebraný jazykový materiál vykazuje obdobné tendence.

6. Srovnání polských a českých frazeologismů a idiomů

V této část práce se zaměřujeme na srovnání jednotlivých frazeologismů a idiomů v obou jazycích. Pro srovnání používáme příklady sebrané a uvedené v *Přílohách č. 1–5*.

Vycházejí z výše uvedených poznatků jako je například míra ekvivalence frazémů, tradice smyslů v evropské kultuře a jejich hierarchizace, můžeme předpokládat, že mnoha frazémů bude v obou jazycích vykazovat stejnou motivaci či bude založeno na obdobné konceptuální metafoře.

6.1. Metaforika oka a zraku

Symbolika zraku a oka má v evropské tradici nepopíratelně velmi důležité místo. Lexém *oko* vystupuje v českých a polských frazémeh a příslovích zdaleka nejčastěji. Může to být dáno i vysokou mírou polysémie tohoto lexému. Také frazémy s lexémem *zrak* jsou ve větší míře zastoupeny nežli t s lexémy *sluch*, *čich* nebo *hmat*.

Se zrakovým smyslovým vnímáním a okem je spjato nepřeborné množství jednotlivých slov či kolokací. Pokud bychom se chtěli věnovat všem, museli bychom brát v potaz všechna slovesa spojená s viděním, jako například v češtině slovesa *vidět*, *zřít*, *hledět*, *dívat se* a v polštině *widzieć*, *ujrzeć*, *spoglądać*, *patrzeć* apod., slova odvozená od jejich kořenů, dále slova spojená vnímáním barev, světlem a tmou, či dokonce s pomůckami pro vidění jako jsou například *brýle*. Museli bychom se věnovat i lexémům spojeným s poruchami vidění či dokonce slepotou. Dokonce i koncept odkrytosti a zakrytosti se váže s metaforou vidění. My jsme si k analýze tento široký okruh slov a pojmů zúžili na lexémy *oko* a *zrak/wzrok*.

Oko má v evropské tradici zásadní postavení, je symbolem Boha, božské vševědčnosti a moudrosti, v mnohá kulturách znázorňuje slunce nebo měsíc, třetí oko představuje symbol stvoření, udržování nebo ničení. Zrak v jazykově-kulturním pojetí představuje moudrost, vědění, poznání či schopnost poznání pravdy.⁸⁷

Oko a zrak stanoví bohatou zdrojovou oblast metafor. Irena Vaňková vyděluje přesně 5 dílčích domén zdrojové oblasti zraku:

⁸⁷ TKACZEWSKI, Dariusz. Symbolika w czeskich i polskich frazeologizmach somatycznych z leksemami *zrak/wzrok* i *oko* oraz ich ekwiwalencja wzajemna. In: *Svět v obrazech a ve frazeologii: World in pictures and in phraseology*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017, s. 67–68.

- a) vlastní vjem vidění;
- b) oči jako orgán zraku;
- c) světlo jako podmínka vidění;
- d) mechanické zábrany vidění;
- e) mechanické pomůcky vidění.⁸⁸

Ke zdrojové oblasti <vlastního vjemu vidění> patří ty metafory, ve kterých se uplatňují zejména slovesa spojená s viděním: *vidět, hledět, dívat se, koukat se, spatřit, zřít* a jejich deriváty. Druhá oblast <oči jako orgánu zraku> je založena na pojmech *zrak, oči* jako orgán zraku a *slepý* jako deficit zraku. Třetí dílčí doména <světla jako podmínky vidění> je spojena se světlem, jeho intenzitou nebo jeho absencí a ostrostí vidění. Zdrojová oblast <mechanických zábran vidění> souvisí jednak s nedostatkem světla ale i s mechanickým zakrytím či zahalením. Poslední dílčí doména <mechanických pomůcek vidění> je spíše okrajová a je spojena se zkreslením vnímáním stavu věci z důvodu užití určitého nástroje jako například brýle.⁸⁹

S ohledem na sesbíraný jazykový materiál jsme došli k závěru, že nejpodstatnější pro nás jsou domény <oči jako orgánu zraku> a <mechanických zábran vidění>, jelikož jsou v našem vzorku zastoupeny nejčastěji.

Při detailnějším zkoumání sesbíraných frazémů jsme zjistili, že mnoho z nich je založeno na stejné metafoře, že mají obdobnou cílovou oblast metafory. Rozhodli jsme se proto navrhnout určité rozdělení metafor do skupin právě podle typu motivace, na které jsou založeny.

6.1.1. Vidění jako záruka poznání

V těchto frazémech vystupuje metafora vidění jako spolehlivý zdroj poznání, schopnost rozeznat skutečnost, pravdu.

Říkáme, že jsme něco viděli *na vlastní oči / na własne oczy*, máme myslí to, že konkrétní informace je spolehlivá. Oči a zrak v těchto frazémech slouží jako zdroj informací, poznatků, jsou vystavěny na představě, že čím více vidíme, tím více víme. Tato motivace je patrná u frazémů *mít oči a uši otevřené / mieć oczy i uszy otwarte; mít oči vpředu*

⁸⁸ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 132.

⁸⁹ Tamtéž, s. 133–140.

i vzadu / mieć oczy dookoła / z tyłu głowy. Zrak představuje i možnost poznání pravdy a skutečného stavu věci: *podívat prawdě do očí / spojrzeć prawdzie w oczy*.

Existují frazémy, které je znázorněn opačný aspekt této metafory – nemožnost vidět jako záruka, že nedojde k prozrazení skutečnosti. Takovým příkladem je frazém: *Co oči nevidí, to srdce nebolí. / Czego oczy nie widzą, tego sercu nie żal*.

U tohoto typu metafor se setkáváme i z opačně motivovanými frazémy. Předstíráme-li určitou činnost, tak *děláme něco jen na oko / robić coś dla oka*. U těchto frazémů jezdůrazněn aspekt toho, že co je viditelné, nemusí nutně představovat skutečný stav věci.

Na obdobném principu funguje metafora <překážka ve vidění jako zábrana v poznání či rozeznání pravdy>. Jako překážka ve vidění může vystupovat určitá mechanická zábrana, clona, která způsobuje zkreslení pravého stavu věci. Říkáme pak o někom, že má například *klapky na očích / klapki na oczach*, čímž myslíme, že není schopen rozeznat skutečnost, pravdu. Tyto překážky a zábrany ve vidění mohou být rovněž úmyslně a cíleně vytvářeny jiným člověkem. Do této skupiny frazémů patří: *sypat piasek do očí / rzucać komuś piaskiem w oczy* nebo *mydlić komuś oczy, pluć komuś w oczy*. Pokud člověk sám nechceme poznat celou skutečnost, může na to tzv. *přimhouřit oči / przymknąć na coś oczy*.

Kromě mechanických clon mohou jako zábrany v rozeznání skutečnosti figurovat také lidské emoce. Člověk může mít *oči zaslepené láskou/nenávistí / mieć oczy przepelnione miłością/nienawiścią*.

Procesem odstranění těchto překážek člověk získá schopnost poznání skutečnosti a rozeznání pravdy. Říkáme o někom, že se mu *otevřely oči / oczy się komuś otworzyły* nebo že mu *spadly klapky z očí / spadła zasłona z oczu*. Nechceme-li být zaslepeni emocemi musíme odstranit tyto emoční překážky a na vše se *dívat střízlivýma očima / patrzeć na coś chłodnym okiem*

6.1.2. Oči jako odraz charakteru a mravnosti

Další skupinou frazému jsou ty, založené na metafoře očí jako odrazu mravnosti a charakteru člověka. Tyto metafory souvisí s tím, co je vevnitř, s duší člověka – *oko do duše okno / oko pokazuje, co w duszy panuje*. Právě mravnost má tady důležitou úlohu. Pokud nemáme co skrývat, můžeme se někomu *podívat do očí / móc spojrzeć komuś prosto w oczy*. Trápí-li nás svědomí, máme tendenci *klopit oči, klopit zrak / spuścić*

oczy. Můžeme si také tzv. *udělat u někoho dobré oko* čili zlepšit jeho mínění o nás, a tím *stoupnout v jeho očích / zyskać w jego oczach*.

6.1.3. Oči jako obraz emocí

Cílovou oblastí další skupiny metafor jsou oči jako obraz emocí jedince. Můžeme například prohlásit, že mu *div nevypadly oči z důlků / wybałuszal/wytrzeszczał oczy* ve významu, že byl něčím velmi zaskočen něčím. Obdobně fungují i frazémy *koulet očima / wywracać oczy* nebo *obrátit oči v sloup / obrócić oczy w słup*, které jsou založeny na faktických fyziologicko-anatomických projevech.

Značná část metafor založených na zobrazení emocí skrze oči má pozitivní konotaci. Svědčí o tom frazémy jako *mít oči jen pro někoho / mieć oczy tylko dla kogoś* nebo *padnout si do oka / wpaść komuś w oko*. Když se nám něco líbí, tak ta to můžeme *nechat oči / nie móc oderwać wzroku*. V těchto frazémách je vyjádřen upřímný zájem o něco či někoho. U frazému *dělat, co někdo někomu na očích vidí; vidět někomu něco na očích / wyczytać komuś coś z oczu* nebo *dělat na někoho psí oči* slouží oči k zobrazení vlastních tužeb, pocitů jedince.

V této skupině existuje celá řada frazémů, které nesou negativní emoce či konotace, jako například frazémy *blýskat očima / błyskawice strzelają z oczu*. Často jsou tyto negativní emoce spojeny s pláčem: *zbyly mu jen oči pro pláč; vyplakat si oči / wyplakiwać oczy*. Mnohdy jejich předobrazem jsou samotné fyziologické projevy emocí: *tmí se mu před očima / zrobiło się mu ciemno przed oczami* nebo *oči se mu podlily krví / oczy mu nabiegły krwią*.

6.1.4. Oční kontakt jako konfrontace či kontrola

U mnoha polských a českých frazémů vystupuje metafora očního kontaktu jako určitého druhu konfrontace. Tato tendence je vidět hlavně u frazémů jako *bát se přijít někomu na oči / bać się pokazać komuś a oczy* nebo *klidit se z očí / schodzić komuś z oczu*. Stejný případ je i polský frazém *patrzyć czemuś w oczy* čili postavit se k něčemu čelem.

Na stejném principu jsou vystavěny frazémy: *lhát někomu do očí / kłamać w żywe oczy*, *říct pravdu někomu do očí / powiedzieć prawdę prosto w oczy* nebo *mocet se někomu podívat do očí / móc spojrzeć komuś prosto w oczy*. Obdobně fungují i fráze *bije do/razi do očí / rzucać się w oczy/ bić po oczach*.

V některých frazémeh funguje vizuální kontakt jako způsob kontroly či dominance. Jedná se o fráze jako *nezpouštět/pustit z očí / nie spuszczać/spuścić z oczu*.

6.1.5. Oči jako znázornění člověka

V české a polské frazeologii najdeme řadu frazémů, ve kterých se uplatňuje synekdocha. V takových frazémeh oči zastupují celého člověka. Tento jev můžeme pozorovat na frázích jako *mluvit mezi čtyřma očima / rozmawiać z kimś w cztery oczy* nebo *čtyři oči více vidí (nežli dvě)*, případně *z očí do očí*. U těchto příkladů funguje synekdocha, ve které jeden pár očí představuje jednoho člověka.

Obdobně fungují i frazémy *bát se přijít někomu na oči / bać się pokazać komuś a oczy*, kterých významem je bát se setkat s daným člověkem. To stejné platí pro frazém *před očima/zraky všech / na czyichś oczach*.

6.1.6. Oči zvířat

Velmi významně jsou v české a polské frazeologii zastoupeny frazémy oka a zraku, ve kterých jsou pomocí přirovnání na člověka přenášeny vlastnosti a charakteristiky zvířat nebo fiktivních bytostí. Tyto metafory jsou spojeny s určitými předsudky či stereotypním vnímáním těchto živočichů nebo určitých jejich vlastností.

Význam frazému *mít oči jako laň / mieć oczy jak sarna* je spojen se zažitou představou, že *laň* má velké dojemné oči plné smutku. Má-li někdo *mít oči jako bazilišek / mieć wzrok bazyliuszka* myslíme tím, že má nepřátelský a pronikavý pohled. Na základě určitého stereotypu fungují i frazémy *mít oči jak rys/jestřáb/orel / mieć orli/jastrzębi/sokoli wzrok / mieć jastrzębie/sokole oczy*, ve který se předpokládá, že tito draví ptáci jsou obdařeni velmi dobrým zrakem.

K této skupině patří další frazémy jako *dělat na někoho psí oči, mhouřit oči jako kocour/kočka/sova / mieć kocie/sowie oczy, mít oči jako výr, mít oči červené jako králik / mieć oczy czerwone jak królik*.

6.1.7. Ostatní metafory oka a zraku

Jsme si jistí, že existuje mnohem více cílových oblastí metafor oka a zraku, které však nejsou v našem jazykovém materiálu zastoupeny hlavně z toho důvodu, že jsme si k analýze vybrali pouze ty frazémy, které obsahovaly lexémy *oko, zrak/wzrok*.

Mnoho metafor je v našem vzorku zastoupených pouze pár frazémy. Je tak i v případě oka a zraku jako způsobu odhadu. Můžeme *mít na něco dobré oko/míru v oku / mieć dobre oko* čili dobrý odhad na něco. Frazém *od oka / pi razy oko* znamená, že se jedná o odhad a ne o přesnou veličinu. To stejné platí u *dělat něco od oka / robić coś na oko* čili bez měření.

Obecně mnoho metafor není tak četně zastoupeno, aby byly u nich patrné stejné tendence jako u výše uvedených. Mnohdy se jedná o ojedinělé frazémy, které nijak nesouvisí s ostatními, případně metaforický motivace není u nich tak zřejmá.

Z našeho bádání nevyplývá, že by se v polštině a češtině značně lišily cílové oblasti u frazémů založených na metaforách oka a zraku. V námi sebraném jazykovém materiálu jsme nenašli žádné významné cílové oblasti metafor, které by se vyskytovaly pouze v jednom jazyce. Dovolujeme si tvrdit, že metaforika oka a zraku je v polštině i češtině srovnatelná. Svědčí o tom jak vysoká míra ekvivalence frazémů, tak shoda v cílových oblastech metafor.

6.2. Metaforika ucha a sluchu

Obdobně jako i ostatní smysly má smysl sluchu a příslušící mu orgán smyslového vnímání ucho v evropské, a tím i polské a české kultuře své významné místo. Ucho a sluch jsou nositeli mnoha kulturních a společenských hodnot a symbolů. Samotný fakt, že ucho a sluch jsou spjaty s komunikací, že umožňují nám přijímat zvukové signály z okolí, mezi jinými řeč, hudbu a jiné, ještě více podtrhují důležitost tohoto smyslu.

Lexém *ucho* je polysémní, jenom v češtině má podle *Slovníku spisovného jazyka českého* čtyři různé významy:

- 1) sluchový orgán, jeho vnější část, boltec;
- 2) věc nebo její část připomínající nějak ucho;
- 3) nezkušený člověk, začátečník vůbec;
- 4) nadávka, zpravidla neobratnému člověku.⁹⁰

V polštině pojem *ucho* významově odpovídá prvním třem významům v češtině.

⁹⁰ Ucho. In: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR [online]. 2011 [cit. 2020-02-29].

Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=ucho&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

Právě díky své mnohovýznamnosti může ucho plnit roli různých kulturních nebo společenských symbolů. V pohanské kultuře se stalo boží ucho symbolem naslouchání modlitbě. V křesťanské tradici rovněž nacházíme odkazy na Boží ucho, tzv. „vnitřní ucho“ je spjato s knězi a jejich schopností komunikovat s Bohem a naslouchat mu. V pozdější dobách získalo ucho význam sídla paměti, taháním za ucho měla být podpořena schopnost jednak zapamatovat si konkrétní věci a jednak si na ně i vzpomenout. V evropské tradici dlouhé uši symbolizují například zvědavost, odposlouchávání.⁹¹ V židovské tradici je právě sluch považován za spolehlivý zdroj poznání a pravdy, jelikož člověk si nemůže vybrat, co uslyší.

Se sluchovým smyslovým vnímáním a uchem je spjato mnoho různých slov a kolokací. Jestli bychom se měli věnovat všem, museli bychom analyzovat všechna slova a jejich deriváty spjatá se sluchem, jako například *slyšet, naslouchat, poslouchat, výslech, slušný* a podobně. Nesmíme opomenout, že v těsné souvislosti se sluchem figuruje i zvuk obecně, jeho projevy a aspekty – *harmonie, souznění, soulad, ladění*. Při takto širokém pojetí smyslového vnímání sluchu, nesmíme opomenout ani poruchy sluchu, hluchotu a nedoslýchavost. K naší analýze jsme si proto tento široký okruh slov zúžili na lexémy *ucho* a *sluch/sluch*.

Námi sesbíraný jazykový materiál s metaforami sluchu a ucha je relativně rozsáhlý, co do počtu frazémů je hned po zraku a oku druhý nejpočetnější. Jako u předchozích smyslů i frazémy s lexémy *ucho, sluch/sluch* vykazují určité tendence co se týče cílové oblasti v nich užitých metafor. Na základě vlastních poznatků jsme níže určili několik výrazných metaforických skupin a popsali jejich fungování v jazyce.

6.2.1. Sluch a uši jako zdroj informací

Smysly jsou považovány za základní zdroj informací z našeho okolí, pomocí speciálních receptorů lidské tělo přijímá různé druhy signálů, ať už mechanické či chemické. Jen z těži si můžeme představit, jak bychom fungovali ve světě, kdybychom tyto smysly postrádali. Právě ona závislost mezi smysly a přijímanými vjemy měla vliv na vznik metafor, ve kterých jsou sluch a uši zdrojem informací.

⁹¹ TKACZEWSKI, Dariusz. Symbolika v českých a polských somatických frazémech s lexémy sluch/sluch a ucho a jejich vzájemná ekvivalence. In: *Pocta Jiřímu Levému – Ad translationem: 26.-27.10.2017, sborník abstraktů konferenčních příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, 23–24.

Obdobně jako u zraku je část těchto metafor motivována představou, že to, co slyšíme, je spolehlivým zdrojem poznání. Zaslýchne-li něco *na vlastní uši*, považujeme tyto informace za pravdivé a důvěryhodné. Tento princip je znázorněn i u frazému *nevěřit svým uším*.

Přijímání informací pomocí sluchu je podmíněno existencí vyspecializovaného orgánu – ucha, proto v mnoha metaforách je vyobrazeno ucho jako příjemce informací. Svědčí o tom frazémy *něco se dostalo k něčím uším / coś obilo się komuś o uszy, není to pro tvoje uši / to nie jest dla twoich uszu, zaslechnout jedním uchem / coś obilo się komuś o uszy*. Obdobě funguje i frazém *mít uši všude / mieć uszy otwarte*, ve kterém uši zastupují pozorné naslouchání. Část frazémů spojená se sluchem a posloucháním má obecně spíše negativní konotaci, jelikož často odkazují na neetické jednání člověka, jako například u frazému *stěny mají uši / ściany mają uszy, mieć długie uszy*.

U frazému *jedním uchem tam a druhým ven / jednym uchem coś komuś wleci a drugim wyleci* je dobře viditelná představa ucha jako jisté vstupní brány, přes kterou k nám proudí informace. V případě tohoto frazému figuruje ucho i jako místo, kterým daná informace uniká a my tak nejsme schopni ji přijmout.

Je-li pro nás slyšení jedním ze základních zdrojů informací, v případě, že neslyšíme, tak se k nám dané informace nemají možnost dostat. Na tomto principu fungují frazémy, ve kterých je nám bráněno v sluchu například mechanicky, a to ať už vlastním zaviněním či nikoliv. Tento typ reprezentují frazémy *zapat si uši na něco / zatkać sobie uszy, sedět si na uších*. Kromě toho nám v získání informací může bránit samotný fakt, že se zvuk k našim uším nedostane: *słowa przelatują koło uszu*.

6.2.2. Sluch jako obraz vztahu mezi komunikanty

Tato skupina frazému je motivována metaforou jejíž cílovou oblast představují mezilidské vztahy. Je založena na závislosti mezi posloucháním a vyjádřením vztahu mezi komunikanty. Důležitý je zde samotný proces poslecu. Na jedné straně stojí původce komunikátu a na druhé jeho adresát, o jejich vztahu vypovídá to, jak adresát přistupuje k samotnému poslouchání, zda vstřícně či odmítavě.

Tento typ metafory je ve vysoké míře zastoupen u námi analyzovaného jazykového materiálu. Mohou o tom svědčit frazémy *dopřát někomu sluchu / nachylić ucha na coś, být jedno ucho / zmienić się w sluch/zamienić się w ucho, dawać/nadstawiać komuś ucha*,

chętnie ucho, mieć ucho dla kogoś, ve kterých je vyjádřena vstřícnost adresáta. Odmítavý postoj adresáta komunikátu je patrný u frazému *mít uši jen pro někoho*.

6.2.3. Ucho jako sídlo paměti

Ve starověku bylo ucho, přesněji ušní lalůček, považováno za sídlo paměti, zmiňuje se o tom ve svých spisech už Plinius starší. Ve svém *Přírodopise* popisuje, že bylo zvykem zatahat obžalovaného za spodní část ucha.⁹² Tato činnost měla sloužit k tomu, aby si obžalovaný rozpomenul všechny události. V dnešní době souží zatahání za uši spíše jako pokárání, výchovný prvek, díky němuž by si dotyčný měl zapamatovat svoje provinění. Domníváme se, že tato didaktická metoda je úzce spojena s původní představou ucha jako sídla paměti.

Cílová oblast metafory ucha jako sídla paměti je zřetelná ve frazému jako *zapiš si to za uši*. U ostatních frazému z této skupiny je zřetelnější výchovná metoda tahání za uši: *dát někomu za ucho/uši / dać komuś po uszach, dostat po uších / natrzeć komuś uszu, vytahat někoho za uši wytargać kogoś za uszy, utrhnout někomu obě uši / oberwać komuś uszy*.

6.2.4. Metafory motivované umístěním uší na těle

Mezi námi analyzovaným jazykovým materiálem jsme zaznamenali množství frazému, u kterých cílová oblast metafory je úzce spjata z umístění nebo pozicí uší na lidském těle.

Uši jsou umístěny po stranách lebky a představují tak jeden z nejvýše položených orgánů. Díky této skutečnosti a hluboce zakořeněným představám spojeným s vertikálními metaforami⁹³ se v našem jazykové repertoáru vyskytují frazémy jako *být v něčem/spadnout do něčeho až po uši / tonąć w czymś aż po uszy; mieć czegoś po uszy/powyczej uszu, coś wylzi komuś uszami, být zamilovaný až po uši / być zakochany po uszy, být špinavý až za ušima / być brudny aż po uszy*.

⁹² PLINY THE ELDER. The Natural History: PARTS OF THE HUMAN BODY TO WHICH CERTAIN RELIGIOUS IDEAS ARE ATTACHED. *Perseus Digital Library* [online]. [cit. 2020-04-23]. Dostupné z: <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0978.phi001.perseus-eng1:11.103>

⁹³ Lakoff a Johnson se ve své knize *Metafory, kterými žijeme* blíže věnovali orientačním metaforám. Dle jejich zjištění vertikální metafory jsou silně kulturně, společensky a jazykově zakotvené a většinu našich pojmů vidíme a vnímáme skrze prostorově orientované metafory (nahore–dole, blízko–daleko, centrum–okraj atd.). Vertikální metafory jsou velmi systematické a existuje mezi nimi koherence. Základní metaforou, od které se odvíjí další vedlejší metafory je DORBÝ JE NAHOŘE a ŠPATNÝ JE DOLE. Na ně navazují metafory pohybu po vertikální ose nahoru a dolů, které označují zlepšení respektive zhoršení stavu.

Další skupina frazémů souvisí s umístěním uší po stranách hlavy. Pokud říkáme o někom, že prošel *s odřenyíma ušima*, máme na mysli, že to bylo „natěsno“, že se mu tam obrazně skoro nevezla jeho hlava. U frazému *smát se od ucha k uchu / mieć gębę od ucha do ucha* je patrná představa velmi širokého úsměvu od jedné strany obličeje až po tu druhou. Fráze *prędziej swoje ucho zobaczysz, niż...* je založena tom, že je fyzicky nemožné vidět své vlastní ucho.

Část z těchto frazémů je založena na metafoře, která souvisí s fyziologickými a vizuálními projevy emocí. Svědčí o tom například *začervenat se až po uši / zaczerwienić się po same uszy* nebo *uszy do góry, spuścić/zwiesić uszy*.

6.2.5. Ostatní metafory a obecné závěry

Ze zkoumání našeho jazykového materiálu vyplývá, že existuje celá řada dalších frazémů obsahujících lexémy *ucho*, *sluch/sluch*, které jsou založeny na metaforách s jinými cílovými oblastmi než jsme uvedli výše.

Celá řada cílových oblastí metafor byla reprezentována pouhými pár frazémy. V mnoha případech jsme nedokázali najít více frazémů, které by spolu motivačně souvisely. U řady frazému nebyla ani zcela zřejmá jejich motivace.

Z našeho bádání nevyplývá, že by se v polštině a češtině značně lišily cílové oblasti u frazémů založených na metaforách ucha a sluchu. V námi sebraném jazykovém materiálu jsme našli pouze nepatrné rozdíly, co se týče cílové a zdrojové oblasti metafor v polštině a češtině (jedná se hlavně o případy, kdy jednomu jazyce je místo ucha použita jiná část těla, jako například *mít něčeho po krk* × *mieć czegoś powyżej uszu; hlavu vzhůru* × *uszy do góry*). S ohledem na všechny uvedené poznatky jsme došli k názoru, že jazykový obraz ucha a sluchu je v polštině a češtině srovnatelný.

6.3. Metaforika jazyka a chuti

Symbolika jazyka je v evropské tradici spjata hlavně s mluvou a vyjadřovacími schopnostmi, jeho smyslová stránka je mnohdy upozad'ována. V křesťanské tradici je jazyk spojován s mučednictvím a utrpením, jelikož při mučení často docházelo k vytrhávání jazyka.⁹⁴

⁹⁴ TKACZEWSKI, Dariusz. Leksemy chut'/smak i jazyk/język w polskich i czeskich frazeologizmach (symbolika i ekwiwalencja wzajemna). In: *Parémie národů slovanských IX*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2019, s. 123.

Lexém *jazyk* je polysémantický, dle Slovníku spisovného jazyka českého má tři různé významy:

- 1) svalnatý, velmi pohyblivý orgán v dutině ústní, orgán chuti, mluvy;
- 2) soubor vyjadřovacích a sdělovacích prostředků vlastní příslušníkům určitému. společenství jako nástroj myšlení a dorozumění; mluva, řeč;
- 3) věc, předmět nebo jeho část zpravidla úzkým dlouhým tvarem se podobající jazyku.⁹⁵

V polštině *język* plně významově odpovídá českému slovu *jazyk*.

Chuť se obecně řadí k nižším smyslům, dle dosavadních poznatků pomocí chuťové percepce získáváme nejméně informací z okolí.⁹⁶ Nezanedbatelné je i propojení chuti a čichového vnímání, kde čich značně ovlivňuje naši schopnost vnímat chuť. Samotná percepce chuti je úzce spjatá také s hmatovým a teplotním vnímáním.

Vnímání a rozlišování chutí je do značné míry dáno kulturně-společenskými faktory. Ilustruje to fakt, že ačkoliv v českém a polském prostředí se tradičně rozlišují pouze čtyři základní chuť (sladký, slaný, kyselý, hořký), v mnoha dalších kulturách jich rozlišuje více, například tzv. pátá chuť umami.

Chuť je společně s hmatem a čichem běžně řazena k tzv. nižším smyslům. Od zraku a sluchu liší tím, že u nich neexistuje speciální sloveso pro pojmenování jejich procesu smyslového vnímání. U všech tří se používá široký pojem *cítit*, který se neomezuje pouze na smyslové vnímání, ale slouží i k popsání emočních stavů. Obdobně u všech tří neexistuje jednoslovné pojmenování pro ztrátu daného smyslu (v kontrastu se zrakem a sluchem, u kterých se vyskytují pojmy *slepý* a *hluchý*).

V českém jazykovém obraze je *chuť* znázorňována dvěma způsoby dle toho, zda vystupuje ve významu smyslu, nebo přeneseně jako „chtění“. U prvního významu se běžně o chuti mluví jako o „věci“, s níž lze manipulovat, lze ji přesouvat a podobně (*dostat chuť*, *ztratit chuť*). Ve druhém významu chuť připomíná vlastnost či schopnost.

⁹⁵ Jazyk. In: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR [online]. 2011 [cit. 2020-02-29].

Dostupné z:

<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=jazyk&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

⁹⁶ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 146.

Toto znázornění je obvyklé pro fráze, ve kterých se nejedná o chuť k jídlu, nýbrž o význam „nadšení“ a „povzbuzení“ (*dělat něco s chutí, spravit si chuť*).⁹⁷

6.3.1. Jazyk jako orgán mluvy

V českém a polské jazykovém obraze jazyk většinou zastupuje mluvu, akt řeči. Zdroj motivace těchto metafor je zcela pochopitelný, jelikož jazyk kromě toho, že je spjat s vnímáním chuti, je rovněž orgánem, který plní důležitou úlohu v rámci artikulace řeči. O důležitosti řeči svědčí i to, že v českém jazykovém obraze světa má status smyslu.⁹⁸

Přenesený význam jazyka jako aktu řeči je patrný u mnoha frazémů v obou jazycích. Svědčí o tom fráze jako *brousit si na někoho jazyk / ostrzyć sobie język na kogoś, mít dar jazyka / mieć gładki/dowcipny/obrotny język, plete se mu jazyk / język mu się plącze, pouštět si jazyk na špacír / trzepać językiem/jęzorem, někomu se rozvázal jazyk / język się komuś rozwiązał*.

Do stejné skupiny frazémů můžeme řadit ty, které metaforou jazyka vyjadřují akt mlčení. Takovými frazémy jsou například *dát si jazyk na zámek / držet jazyk za zuby / trzymać język za zębami, dát si pozor na jazyk / uważać na język, držet jazyk na uzdě / trzymać język na uwięzi, kousnout se do jazyka / ugryźć się w język*.

U frazémů, ve kterých jazyk zastupuje řeč nebo akt mlčení, je patrná jejich vysoká ekvivalence v obou jazycích.

6.3.2. Jazyk jako smyslový orgán chuti

V českém i polském jazykovém obraze světa se pojetí jazyka jako orgánu chuťové percepce zdá velmi upozaděné. I v námi sebraném jazykovém materiálu jsme nebyli schopni najít větší množství frazému, které by odpovídaly tomuto pojetí.

Ke frazémům, ve kterých je obsažena metafora jazyka jako orgánu chuti, patří například *mít mlsný/ chlupatý jazyk/jazyček*. Přeneseně lze použít pojem *chuť* k popisu jedincova vztahu k dané věci či skutečnosti (*chuť slávy, chuť vítězství*).

Na okraji této skupiny se vyskytují některé frazémy, u kterých není úplně převažující motivace spojená v chuťovým vnímáním, jsou na rozmezí dvou skupin. Objevuje se

⁹⁷ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 159.

⁹⁸ VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007, s. 251.

v nich pojetí chutě jako „chtění“ (viz. Podkapitola 6.3.3.). Mezi takové frazémy jsme zařadili *jíst s chutí / jeść ze smakiem, dělat někomu chutě*.

6.3.3. Chut' jako odraz „chtění“

Výrazně zastoupeny jsou v češtině frazémy, ve kterých lexém *chut'* použit k popisu i jiných jevů nežli chuťové percepce. Irena Vaňková vydělila těchto metafor, jejichž zdrojovou oblastí je chuť, dva základní motivační okruhy:

- 1) chuť jako jeden ze smyslů;
- 2) chuť jako „chtění“, „chtivost“.⁹⁹

První zmíněný okruh je spojen s vyjádřením emocí, postojů, hodnocení nebo názorů. U těchto metafor je zřetelný příznak libosti či nelibosti vůči danému jevu. V našem jazykovém materiálu je tento typ zastoupen frazémy jako *být někomu po chuti, přijít něčemu na chuť, něco přišlo někomu k chuti*.

Druhý typ je zastoupen frazémy, ve kterých je *chutí* vyjadřováno „chtění, žádostivost“. Tato významová provázanost mezi *chutí* a „chtěním“ je dána etymologickou souvislostí mezi slovy *chtít* a *chuť*.¹⁰⁰ Je patrná zejména u frazémů jako *přijít něčemu na chuť, nechat si zajít chuť na něco, s jídlem roste chuť*.

Kromě výše zmíněného přeneseného významu je v těchto frazémeh pomocí *chuti* vyjadřováno i odhodlání, zájem nebo nadšení. Svědčí o tom následující příklady: *dodat někomu chuti k něčemu, dělat něco s chutí, mít chuť/sto chutí něco dělat, přešla mě chuť/mám po chuti, s chutí do toho a půl je hotovo*.

Zajímavou skutečností je, že tento typ frazémů s lexémem *smak*, který odpovídá českému pojmu *chuť*, se v polštině prakticky až na výjimky nevyskytuje. V našem jazykovém materiálu jsme dohledali pouze jeden příklad takového frazému. Může to být způsobeno odlišným vývojem obou jazyků a tehdejším upřednostněním jiného slova pro označení téže skutečnosti. Jak již jsme zmínili, v češtině jsou slova *chuť* a *chtít* vývojově propojená. V polštině sice existuje sloveso *chcieć*, které významově odpovídá českému *chtít*, avšak pro označení smyslu *chuti* se používá slovo *smak*, které s ním vývojově nesouvisí.

⁹⁹ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 161.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 163.

Do polštiny dostalo původně z němčiny a jeho tvary byly zaznamenány v některých polských dialekttech už ve středověku.¹⁰¹

6.3.4. Jazyk jako znázornění člověka a jeho vlastností

V některých českých a polských frazémech s lexémy *jazyk* a *chut'* výrazně uplatňuje synekdocha. Pojmem jazyk je v nich zastoupena postava člověka, přesněji jeho chování a jednání. Tento typ frazémů není ani v jednom jazyce bohatě zastoupen a jedná se spíše o okrajovou záležitost. V našem jazykovém materiálu jsme dohledali pouze tyto frazémy: *bát se lidských jazyků / bać się ludzkich języków, mít jedovatý / zły jazyk / mieć złośliwy / zły język*.

6.3.5. Ostatní metafory a obecné závěry

Výše jsme se snažili popsat hlavní oblasti motivace metafor jazyka a chuti v polštině a češtině. Jsme si vědomi, že toto rozřazení je nekompletní, jelikož jsme analyzovali pouze polské a české frazémy obsahující lexémy *jazyk*, *chut'/smak*.

Mnoho metafor je v našem vzorku zastoupeno pouze pár frazémy, jako například metafora jazyka související s jeho anatomickými atributy a fyziologickými projevy určitých fyzických stavů (*mít jazyk až na vestě / z wywieszonym językiem*).

Mnoho metafor v našem jazykovém materiálu není tak četně zastoupeno, aby u nich byla tak patrná stejná motivace. Některé se vyskytují v ojedinělých frazémech, které nijak nesouvisí s ostatními, případně metaforická motivace není u nich tak zřejmá.

Z našeho bádání vyplývá, že jazyková obraz jazyka a chuti se v polštině a češtině shoduje jen částečně. Nejvýraznější rozdíl je ve významové propojenosti slov *chut'* a *chtít*, která se v polštině nevyskytuje. U pozůstalých frazémů jsme nenašli žádné značné rozdíly v jejich motivaci, cílové oblasti užitých metafor. Dovolujeme si tvrdit, že metaforika jazyka a chuti je v polštině i češtině srovnatelná jen z části.

6.4. Metaforika nosu a čichu

Čich je pro člověka velmi důležitým smyslem, obecně se jej řadí k těm nejdůležitějším a jeho poškození nebo ztráta mohou negativně ovlivnit kvalitu života. Je dokázáno, že

¹⁰¹ BRÜCKNER, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego* [online]. Kraków: Wydawnictwo Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927, s. 503 [cit. 5. 4. 2020]. Dostupné z: https://pl.wikisource.org/wiki/Strona:PL_Aleksander_Brueckner-Słownik_etymologiczny_języka_polskiego_521.jpeg

čich má přímou spojitost i s vnímáním chuti. Avšak podle dosavadních poznatků, jeho jazykový obraz je skromnější. V mnoha kulturách představuje jazykové pojmenování pachů veliký problém z důvodu nedostatečně rozvinutého lexika.¹⁰²

Ve starodávných kulturách čich a nos symbolizoval zprostředkovatele toho, co je uvnitř člověka a toho co vně, představoval také důležitý prvek pro orientaci ve světě. Byl symbolem života a dechu. Mnoho jeho přenesených významů se pojí s jeho somatickou stránkou či vzhledem. Ve slovanských kulturách je žertovně spojován s mužským přirozením.¹⁰³

Jazykový obraz čichu je v češtině málo prozkoumaný, zcela jistě nezaujímá přední místo mezi ostatními smysly. V polském jazykovém obraze je smysl čichu zřejmě nejméně důležitý, soudě podle četnosti výskytu metafor s ním spojených a počtu přenesených významů, se kterými se pojí.¹⁰⁴

Obecně má obraz čichu blízko k chuti a hmatu. Projevuje se to zejména v synestetickém použití pojmenování z oblasti chuťového či hmatového vnímání pro popis čichových vjemů (*sladká vůně, těžký zápach*). Tato provázanost je zřejmá i u frazému *dát si do nosu*.

Při bližší analýze našeho jazykového materiálu jsme postřehli určité opakující se tendence oblasti motivace frazémů. Níže jsme navrhli několik skupin metafor obsažených ve zkoumaném vzorku, které se vyznačují obdobnou cílovou doméno použitých metafor.

6.4.1. Nos jako orgán čichu

V našem jazykovém materiálu jsou dobře zastoupeny frazémy, u kterých cílovou oblastí metafory je samotná percepce a klasifikace čichových vjemů. Výrazné je u těchto typů frazému hlavně negativní hodnocení, které se může přenášet na negativní hodno

¹⁰² VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 146.

¹⁰³ TKACZEWSKI, Dariusz. Leksemy čich/węch i nos w czeskich i polskich somatyzmach oraz ich symbolika i ekwiwalencja wzajemna. In: *Slowiański krąg. Słowo – myśl – obraz w tradycji i współczesności*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2019, s. 66–67.

¹⁰⁴ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 146.

hodnocení původce pachu.¹⁰⁵ Říkáme pak o něčem že nám „nevoní“, čili že u nás daná věc či záležitost vyvolává nepříjemní pocity.

Do této skupiny patří frazémy jako *krčit nad něčím nos / kręcić nose, ohrnovat nad něčím nos / kręcić nose na coś, nejde mu to pod nos*. U všech je viditelná motivace nepříjemným zápachem, který vyvolává negativní reakci.

6.4.2. Čich jako „šestý smysl“

U některých frazémů čich přebírá funkci tzv. „šestého smyslu“ čili intuice. Jedná se o metaforické rozšíření významu na jinak nevyhraněný smysl intuice, na tušení, na oblast, která se klasicky neřadí k základním pěti smyslům.

Proč zrovna čich a orgán čichu nos přebírají roli „šestého smyslu“? Může to být spojeno se skutečností, že pomocí čichu vnímáme neviditelné a nehmatatelné vjemy z okolí, které bychom jinak nepostřehli. Samotný pojem *čítit* a jeho deriváty jako *vycítit* se tak dostávají významově blízko slovům *tušit, vytušit, předvídat*.

K takovým frazémům, kde čich zastupuje intuici se řadí *mít na něco dobrý nos / mieć nosa do czegoś, mít dobrý čich, mít na něco čich*.

6.4.3. Nos jako znázornění člověka

V české a polské frazeologii najdeme řadu frazémů obsahujících *lexém* nos, ve kterých se uplatňuje synekdocha. V takových frazémech orgán čichu přeneseně zastupuje člověka. Tento jev je patrný u frazémů jako *strkat do něčeho svůj nos / wtykać gdzieś swój nos, nie wsadzaj nosa do cudzego prosa* nebo *pilnować swego nosa*.

6.4.4. Metafory motivované umístěním

Podstatná část frazému je motivovaná umístěním nosu na lidském těle a dalšími tělesnými aspekty. Nos se nachází na uprostřed obličeje, je to prominující orgán, který je velmi dobře patrný a lehce viditelný. Právě na tyto aspekty se váže celá řada frazémů.

Tím, že nos vyčnívá před zbytek obličeje, stává se nejvíce dopředu vysunutým orgánem. Na tuto vlastnost navazují frazémy jako *nevysrčit ani nos ze dveří / nie wychylić z domu nosa* nebo *jít rovnou za nosem / iść na nos*.

¹⁰⁵ VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, s. 153.

Umístění nosu uprostřed obličeje je cílovou doménou mnoha dalších frazémů. Slouží ke zdůraznění krátké vzdálenosti. Svědčí o tom řada frazémů jako *strkat něco někomu až pod nos / podsunąć komuś coś aż pod sam nos, mít něco pod nosem / mieć coś przed nosem, zmizet někomu před nosem / uciec sprzed/spod nosa, mávat někomu něčím před nosem / machać komuś czymś przed nosem*.

Na skutečnosti, že nos je velmi výrazným orgánem na obličeji, je postaven i frazém *zapřít/vyčítat i nos mezi očima* nebo *nevidět si ani na špičku nosu / widzieć tylko czubek własnego nosa*.

Je to také jeden z nejnvýše položených orgánů a v kombinaci s principem vertikálních metafor může vyjadřovat míru: *mieć czegoś po dziurki w nosie*. Obecně se dá nos považovat za citlivé místo, tato motivace je zřejmá ve frazémeh *dát někomu do nosu, dostat do nosu / dostać po nosie*.

Část z námi zkoumaných frazémů je založena na metafoře, která souvisí s vizuálními projevy emocí nebo určitého chování. *Nosit nos vysoko / zadzierać nos wysoko* označuje pýchu a je spojeno s konkrétním držením těla a hlavy. To stejné platí pro *odejít se zdviženým nosem, odejít s dlouhým nosem / odejść z długim nosem*.

6.4.5. Ostatní metafory a obecné závěry

Výše jsme se snažili zmínit o nejčastěji se vyskytující cílové doméně metafor v našem jazykovém materiálu. S určitostí můžeme prohlásit, že existuje mnohem více cílových oblastí nosu a čichu, které však nejsou v našem vzorku zastoupeny hlavně z toho důvodu, že jsme si k analýze vybrali pouze ty frazémy, které obsahovaly lexémy *ucho, čich/węch*.

Stejně jako u předchozích smyslu je mnoho metafor v našem vzorku zastoupených pouze pár frazémy. Mnoho z nich není tak četně zastoupeno, abychom mohli u nich zaznamenat stejné tendence. Mnohdy se jedná o ojedinělé frazémy, které nijak nesouvisí s ostatními, případně metaforický motivace není u nich tak zřejmá.

Z našeho bádání nevyplývá, že by se v polštině a češtině značně lišily cílové oblasti u frazémů založených na metaforách nosu a čichu. V námi sebraném jazykovém materiálu jsme nenašli žádné významné cílové oblasti metafor, které by se vyskytovaly pouze v jednom jazyce. Jsme přesvědčení, že jazykový obraz čichu v polštině a češtině je srovnatelný, o čemž svědčí jak vysoká míra ekvivalence frazémů, tak i obecná shoda v cílových oblastech metafor.

6.5. Metaforika kůže a hmatu

Metaforika hmatu má je českém jazykovém obraze velmi bohatě rozvinutá. Hmat jako smysl v určitých oblastech konkuruje zraku, hlavně co se týče jeho poznávacích funkcí. Jako jediný smysl nám umožňuje poznání hmotných objektů, toho, co má vlastní váhu, zaujímá prostor, má vlastní strukturu či konzistenci. Jelikož hmat nám dovoluje poznávat vše hmatatelné, co nás otáčí, je daleko více spjat s lidskou tělesností nežli ostatní smysly.

Metaforika hmatu je široká, souvisí jednak s orgány a částmi těla, kterými obvykle hmat vnímáme, se samotnými hmatovými vjemy jako teplota, struktura a konzistence předmětů, jejich hmotnost, se samotným způsobem použití hmatu (*dotknout se, chytit, pustit, udeřit, vzít* atd.).

Zvláštností však je, že i přes takto bohatý jazykový repertoár spjatý se smyslem hmatu, se samotný lexém *hmat* ve frazeologii a idiomatice prakticky nevyskytuje. Jediné dva dohledané příklady v češtině jsou obecně méně používané frazémy: *jít na hmat, na první hmat něco udělat*. V polštině je situace obdobná, i přes bohatě rozvinutý jazykový obraz spojený s tímto smyslem jsme nedohledali ani jeden frazém, ve kterém by se nacházel lexém *dotyk*.

Daleko více byla v našem jazykovém materiálu zastoupena *kůže/skóra*. Kůže je v češtině polysémantické slovo, podle *Slovníku spisovného jazyka českého* má čtyři významy:

- 1) pokrývka těla obratlovců;
- 2) koželužsky zpracovaná zvířecí kůže;
- 3) kožišina;
- 4) věc nějak se podobající kůži, nějak připomínající kůži (např. slupka u ovoce a podobně);
- 5) obvykle expresivně člověk vychytralý, líný.¹⁰⁶

V polštině výraz *skóra* odpovídá prvním čtyřem českým významům. Přeneseně je také používán ve významu vlastního života, pocitu bezpečí, zdraví. Do jisté míry je spjat také s proxemikou.

¹⁰⁶ Kůže. In: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR [online]. 2011 [cit. 2020-02-29].

Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=kůže&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

Při bližší analýze sebraného jazykového materiálu s lexémy *kůže/skóra*, jsme zjistili, že mnoho frazémů má stejnou či obdobnou motivaci. Právě na základě toho jsme vymezili hlavní motivační okruhy těchto metafor.

6.5.1. Kůže jako vlastní orgán hmatového vnímání

První skupina frazémů je motivována vlastním hmatovým vnímáním a s ním spojenými fyziologickými projevy. Patří mezi ně frazémy jako *pocítit něco na vlastní kůži / doświadczyć czegoś na własnej skórze, mít husí kůži / mieć gęsią skórę, sedřít/stáhnout z někoho kůži / obdrzeć kogoś ze skóry, vyprášit někomu kůži / przetrzepać komuś skórę / dostać w skórę / wygarbować komuś skórę*

6.5.2. Kůže jako život, zdraví, bezpečí

Další a daleko rozsáhlejší skupinu tvoří frazémy, ve kterých se kůže pojí se zdravím, pocitem bezpečí či samotným životem jedince. Toto přenesení významu je výrazně zastoupeno v obou jazycích. Kůže zde stanoví ochrannou pokrývku těla a zároveň nás chrání před dalšími vlivy, které by nám mohly ublížit: *mít hroší kůži / mieć grubą skórę*. Mnohdy tyto frazémy souvisí i s proxemikou: *dostat se někomu na/pod kůži / dobrać się komuś do skóry*.

Kůže je něčím, co nás chrání a dle těchto frazémů, přijedeme-li o ni, jsme potencionálně v nebezpečí: *nosit vlastní kůži na trh, neprodat/prodat svou kůži lacino / nie sprzedac/sprzedac tanio swojej skóry*. U těchto frazémů vidíme i jistou spojitost s kůží jako koželužským výrobkem vysoké hodnoty.

Právě spojitost se zranitelností byla pravděpodobně důvodem vzniku metafor, ve kterých *kůže* představuje jedincův život. Tato motivace je patrná u frazémů *bát se o svou kůži / bać się o własną skórę, jde mu o kůži / idzie o czyjąś skórę, chránit si svou kůži / bronić / pilnować własnej skóry, nasadit/riskovat vlastní kůži / narażać własną skórę, vyváznout se zdravou kůží / wynieść cało skórę*.

6.5.3. Kůže jako obraz emocí a duševních stavů

Kůže v některých metaforách může sloužit k vyjádření našich emocí či duševního stavu. Svědčí o tom frazémy *moci vyletět z kůže / wychodzić ze skóry, nebýt ve své kůži / byś w nieswojej skórze, vžit se do něčí kůže / wejść w czyjąś skórę, být v něčí kůži / znaleźć się w czyjejs skórze*.

V polštině se vyskytuje také skupina frazémů, ve kterých je *kůže* zobrazována jako obraz povahy či charakteru jedince: *pokazać prawdziwą skórę, zmienić skórę, znać człowieka po skórze*.

6.5.4. Ostatní metafory a obecné závěry

Obecně funguje v polštině i češtině velmi bohatý jazykový obraz hmatu a smyslového orgánu kůže. Počet frazémů a idiomů, ve kterých se vyskytuje přímo frazém *kůže/skóra* nebo *hmat/dotyk*, je mnohem skromnější. V našem jazykovém materiálu byla tato skupina frazémů nejméně čtená. Tuto skutečnost do značné míry způsobuje to, že ani v češtině ani v polštině není mnoho frazémů, ve kterých by vystupovaly lexémy *hmat/dotyk*. Daleko četnější jsou ty, ve kterých jsou obsaženy deriváty těchto slov.

V češtině se označení kůže používá také pro popis líného člověka, tento typ metafory v jsme v polském jazykovém obraze nezaznamenali.

Z našeho bádání vyplývá, že jazykový obraz kůže a hmatu se v polštině a češtině částečně liší, a to především u frazémů, ve kterých figuruje přenesený význam kůže jako obrazu charakteru či povahy člověka, a tu těch, ve kterých je pojem kůže použit pro označení líného člověka. U ostatních typů frazému jsme pozorovali spíše shodu. Dovolujeme si tvrdit, že metaforika hmatu a kůže je v polštině i češtině z velké části srovnatelná. Svědčí o tom jednak vysoká míra ekvivalence frazémů, tak i obdobné motivační okruhy frazémů.

Závěr

Tato práce byla věnována srovnání jazykového obrazu smyslů v polské a české frazeologii a idiomatice. Předmětem našeho zájmu byly polské a české frazémy a přísloví spojená se základními pěti smysly.

V teoretické části jsme si nastínili základy kognitivního přístupu k jazyku a popsali jsme fungování kognitivních metafor. Dospěli jsme k poznatku, že metafora je nedílnou součástí každodenní mluvy a plní v jazyce důležitou roli. Následně jsme si vymezili základní pojmy z oblasti frazeologie a idiomatiky. A následně jsme popsali typologické shody a rozdíly mezi polštinou a češtinou, které mohou mít vliv na podobu jednotlivých frazémů.

Praktická část práce byla zaměřena na analýzu a srovnání frazémů a jazykového obrazu smyslů u obou jazyků. Pro potřeby této práce jsme vytvořili seznam frazémů obsahujících lexémy *zrak, chuť, čich, sluch, hmat, oko, jazyk, nos, ucho, kůže* a jejich polské ekvivalenty *wzrok, smak, węch, słuch, dotyk, oko, język, nos, ucho* a *skóra*. Při další analýze jsme čerpali z tohoto jazykového materiálu.

Jelikož má rozlišování základních pěti smyslů v evropské kultuře dlouhou tradici, nebylo překvapením, že ve frazeologii a idiomatice jsme našli velké množství frazémů spojených se smysly a smyslovým vnímáním. V této části práce jsme se zaměřili na to, nakolik jsou jednotlivé smysly zastoupeny v polských a českých frazémech. Již na první pohled bylo patrné, že nejčastěji se vyskytují frazémy spojené se smyslem zraku. Druhou nejpočetněji zastoupenou skupinu tvořily frazémy spojené s chutí a jazykem, zde se však převažující část z nich netýkala přímo jazyka jako smyslového orgánu chuti, nýbrž jako orgánu mluvy a artikulace. Nejméně zastoupený byl v našem jazykovém materiálu smysl hmatu, u nějž jsme mimo jiné dohledali pouze dva frazémy obsahující lexém *hmat*. Došli jsme k závěru, že tento nepoměr v zastoupení jednotlivých smyslů ve frazeologii je do značné míry spojen s tělesnou aspekty člověka a s mírou skutečného využití jednotlivých smyslů.

Část této práce byla věnována ekvivalenci frazémů v polštině a češtině. Zde jsme vycházeli z předpokladu, že míra ekvivalence bude relativně vysoká, jelikož se jedná o blízké jazyky (jak geneticky, tak geograficky a kulturně). Vyznačili jsme si typy ekvivalence a uvedli příklady z našeho jazykového materiálu. Při bližší analýze jsme dospěli k závěru, že přibližně třetina frazémů je plně ekvivalentní.

V závěrečné části této práce jsme analyzovali jednotlivé skupiny frazémů. Vycházeli jsme zde z našeho jazykového materiálu a již dříve zmíněných poznatků o ekvivalenci a jazykové blízkosti polštiny a češtiny. Předpokládali jsme, že u obou jazyků bude mnoho frazémů vykazovat stejnou či obdobnou motivaci. Ze získaného jazykového materiálu jsme zjistili, že naše předpoklady byly blízké skutečnému stavu věci.

Nejvýznamněji zastoupenou skupinou jsou frazémy s lexémy *oko* a *zrak/wzrok*. Zrak je pro člověka nejdůležitějším smyslem a v evropské kultuře si získal výsadní postavení díky vžitě představě, že vidět znamená vědět. Velmi často ve frazémech nacházíme metaforu zraku jako záruky poznání a schopnosti rozeznávat pravdu. Další důležitou oblastí motivace frazémů jsou emoce a mravnost. Obecně se dá říct, že metaforika zraku je velmi bohatá a hojně používaná a jen stěží se dá odhadnout rozsah použitých metafor.

Druhým nejvýznamnějším smyslem v českém a polském jazykovém obrazu je sluch, a to hlavně díky jeho vztahu k řeči a jeho úloze v komunikaci. Hlavním zdrojem motivace u těchto frazémů metafor ucha a sluchu je jejich role při získávání informací, sluch se tak stává zdrojem poznání obdobně jako zrak. Další metafory sluchu jsou založeny například na vztahu mezi komunikanty, představě ucha jako sídla paměti nebo motivované umístěním uší na těle.

U skupiny frazémů obsahujících lexémy *chuť/smak* a *jazyk/język* jsme zjistili, že převažující část metafor se netýká jazyka jako orgánu vnímání chuti, nýbrž jako orgánu artikulace a mluvy. „Smyslová“ stránka jazyka je často upozaděována, tomu odpovídá i počet námi dohledaných frazémů.

Jazykový obraz čichu je dle našich poznatků obecně skromnější a v češtině málo prozkoumaný. V polském jazykovém obraze je čich dokonce tím nejméně důležitým smyslem. Značná část metafor je přímo spojena s čichovou percepcí či umístěním nosu na těle. Významnou skupinu tvoří rovněž frazémy, ve kterých čich splývá s intuicí a přebírá funkci „šestého smyslu“.

Metaforika hmatu je v obou jazycích velmi bohatá, avšak většinou souvisí s tělesností a prožitkem prostoru, daleko méně se samotným hmatovým vnímáním.

Zrak a sluch mají v českém a polském jazykovém obrazu výsadní postavení, patří k tzv. „vyšším“ smyslům a od ostatních („nižších“) se odlišují tím, že pro vlastní

smyslové vnímání mají samostatná pojmenování – *vidět/widzieć*; *slyšet/słyszeć*. Ostatní smysly taková pojmenování postrádají, vnímání těmito smysly je označováno souhrnným pojmem *cítit/czuć*.

Došli jsme k závěru, že jazykový obraz smyslů je v polštině a češtině je velmi bohatý a různorodý. Co se týče srovnání, dovolíme si tvrdit, že je srovnatelný a jen zřídka nacházíme zásadní rozdíly.

Resumé

Praca magisterska poświęcona jest porównaniu językowego obrazu zmysłów w polskiej i czeskiej frazeologii i idiomatyce. Podmiotem naszej analizy były polskie i czeskie idiomy i przysłowia związane z tradycyjnymi pięcioma zmysłami.

W części teoretycznej przedstawione zostały podstawy kognitywnego podejścia do języka oraz funkcjonowanie metafor kognitywnych, które są nieodłączną częścią mowy codziennej i które odgrywają ważną rolę w języku i komunikacji. W dalszym ciągu zdefiniowane zostały podstawowe pojęcia z zakresu frazeologii i idiomatyki. Następnie przybliżona została klasyfikacja typologiczna języka polskiego i czeskiego oraz istotne różnice między nimi, które mogą wpływać na formę poszczególnych idiomów.

Część praktyczna pracy poświęcona została analizie i porównaniu idiomów oraz językowego obrazu zmysłów w obu językach. Ze względu na temat pracy została utworzona idiomów zawierających leksemy wzrok, smak, węch, słuch, dotyk, oko, język, nos, ucho, skórę oraz ich czeskie odpowiedniki.

W kulturze europejskiej już od czasów antycznych wyróżnia się pięć podstawowych zmysłów. Nie było więc zaskoczeniem, że w frazeologii znajdujemy dużą liczbę z nimi związanych metafor. W tej części pracy skupiliśmy porównaniu, w jakim stopniu poszczególne zmysły występują w polskich i czeskich idiomach. Na podstawie naszego badania doszliśmy do wniosku, że zróżnicowanie w ilości idiomów związanych z konkretnymi zmysłami jest w dużej mierze spowodowane doświadczeniami cielesnymi człowieka i stopniem wykorzystania poszczególnych zmysłów.

W dalszej części pracy została zanalizowana ekwiwalencja idiomów w języku polskim i czeskim. Przedstawione zostały typy ekwiwalencji razem z przykładami. Ze względu na pokrewieństwo językowe i więzi kulturowo-polityczne idiomy wykazywały wysoki stopień ekwiwalencji, około jedna trzecia z nich były ekwiwalentami w pełni adekwatnymi.

Ostatnia część pracy poświęcona została analizie poszczególnych grup idiomów. Najliczniejszą grupą są idiomy związane ze wzrokiem. Wzrok jest najważniejszym zmysłem człowieka i z tego powodu zyskał uprzywilejowaną pozycję w kulturze europejskiej. W metaforach odzwierciedlona jest koncepcja wzroku jako narządu

poznania i pozyskiwania wiedzy. Kolejnym ważnym obszarem motywacji dla idiomów są emocje i aspekty moralne.

Drugim najważniejszym zmysłem w czeskim i polskim obrazie językowym jest słuch, zwłaszcza ze względu na jego rolę w komunikacji. Głównym źródłem motywacji dla idiomów jest rola słuchu w procesie uzyskiwania informacji, słuch staje się tutaj źródłem wiedzy tak jak wzrok. Inne metafory opierają się na przykład na relacji między komunikantami, wyobrażeniu ucha jako miejsca pamięci lub są motywowane pozycją ucha na ciele.

W grupie idiomów zawierających leksemami smak i język znaczna większość metafor nie odnosi się do języka jako do organu odczuwania smaku, ale jako do narządu artykulacji i mowy.

Językowy obraz zapachu jest na ogół bardziej skromny, w języku czeskim jest także mało zbadany. W polskim obrazie językowym jest zapach najmniej ważnym zmysłem. Znaczna część metafor jest bezpośrednio związana z odczuwaniem zapachu lub odnosi się do umieszczeniem nosa na ciele. Ważną grupę tworzą również idiomy, w których węż pokrywa się z intuicją i przyjmuje funkcję tzw. „szóstego zmysłu”.

Metaforyka dotyku jest bardzo bogata w obu językach, ale w większości związana jest doświadczeniem cielesnym człowieka oraz ruchem i orientacją w przestrzeni. Tylko niewielka ilość idiomów odnosi się wprost do dotyku.

Doszliśmy do wniosku, że językowy obraz zmysłów w języku polskim i czeski jest bardzo bogaty i różnorodny. Jeśli chodzi o porównanie tych obrazów, ośmielamy się powiedzieć, że jest on porównywalny i tylko rzadko znajdujemy fundamentalne różnice.

Seznam použité literatury

1. BEDNAŘÍKOVÁ, Božena, ed. *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4477-2.
2. ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. Vyd. 4., V Karolinu 2., dopl. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1946-0.
3. ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-020-3.
4. HORYNA, Břetislav. *Teorie metafory: metaforologie Hanse Blumenberga*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007. ISBN 978-80-7182-235-6.
5. LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002. Teoretická knihovna. ISBN 80-7294-071-6.
6. LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem: výkladový slovník základních pojmů literární teorie*. Praha: Nakladatelství H & H, 2002. ISBN 80-7319-020-6.
7. LOTKO, Edvard. *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Ostrava: Profil, 1986.
8. LOTKO, Edvard. *Polština a čeština z hlediska typologického*. Olomouc: Rektorát Univerzity Palackého, 1981, 96 s.
9. MÜLLER, Richard a Pavel ŠIDÁK, ed. *Slovník novější literární teorie: glosář pojmů*. Praha: Academia, 2012. Literární řada. ISBN 978-80-200-2048-2.
10. PIETRAK-MEISER, Halina. *Czeskie wyrażenia i zwroty frazeologiczne na tle porównawczym polskim*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1985.
11. POKORNÝ, Jan a Juraj HANULIAK. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2843-8.
12. TKACZEWSKI, Dariusz. Czeskie i polskie somatyzmy z leksemami hmat/dotyk i kůže/skóra (symbolika i ekwiwalencja wzajemna). In: *Rossica Olomucensia*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2019. ISSN 0139-9268.
13. TKACZEWSKI, Dariusz. Leksemy čich/węch i nos w czeskich i polskich somatyzmach oraz ich symbolika i ekwiwalencja wzajemna. In: *Słowiański krąg. Słowo – myśl – obraz w tradycji i współczesności*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2019, s. 360. ISBN 978-83-226-3780-7.
14. TKACZEWSKI, Dariusz. Leksemy chut'/smak i jazyk/język w polskich i czeskich frazeologizmach (symbolika i ekwiwalencja wzajemna). In: *Parémie*

- národů slovanských IX*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2019, s. 345. ISBN 978-80-7599-098-3.
15. TKACZEWSKI, Dariusz. Symbolika v českých a polských somatických frazémeh s lexémy sluch/sluch a ucho a jejich vzájemná ekvivalence. In: *Pocta Jiřímu Levému – Ad translationem: 26.-27.10.2017, sborník abstraktů konferenčních příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2017. ISBN 978-80-210-8780-4.
 16. TKACZEWSKI, Dariusz. Symbolika w czeskich i polskich frazeologizmach somatycznych z leksemami zrak/wzrok i oko oraz ich ekwiwalencja wzajemna, In: *Svět v obrazech a ve frazeologii: World in pictures and in phraseology*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2017. ISBN 978-80-7290-964-3.
 17. VAŇKOVÁ, Irena, Iva NEBESKÁ, Lucie SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ a Jasňa PACOVSKÁ. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, 343 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 6. ISBN 80-246-0919-3.
 18. VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 9788024611228.

Elektronické zdroje

1. BLÁHA, Ondřej. Polonismy v českém lexiku. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/POLONISMY%20V%20ČESKÉM%20LEXIKU>
2. BLÁHA, Ondřej. Vliv polštiny na češtinu. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VLIV%20POLŠTINY%20NA%20ČEŠTINU>
3. BRÜCKNER, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego* [online]. Kraków: Wydawnictwo Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927 [cit. 5. 4. 2020]. Dostupné z: https://pl.wikisource.org/wiki/Strona:PL_Aleksander_Brueckner-Słownik_etymologiczny_języka_polskiego_521.jpeg
4. ČERMÁK, František. Binomiál. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/BINOMIÁL>
5. ČERMÁK, František. Frazém a idiom. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZÉM%20A%20IDIOM>
6. ČERMÁK, František. Frazeologie a idiomatika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FRAZELOGIE%20A%20IDIOMATIKA>
7. ČERMÁK, František. Paremiologické minimum. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PAREMIOLOGICKÉ%20MINIMUM>
8. ČERMÁK, František. Pořekadlo. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/POŘEKADLO>
9. ČERMÁK, František. Pranostika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PRANOSTIKA>
10. ČERMÁK, František. Přísloví. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PŘÍSLOVÍ>

11. ČERMÁK, František. Somatický frazém. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-27]. Dostupné z:
<https://www.czechency.org/slovník/SOMATICKÝ%20FRAZÉM>
12. Jazyk. In: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR [online]. 2011 [cit. 2020-02-29]. Dostupné z:
13. Kůže. In: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR [online]. 2011 [cit. 2020-02-29]. Dostupné z:
<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=kůže&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>
14. MALICKI, Jarosław. Bohemismy v polštině. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z:
<https://www.czechency.org/slovník/BOHEMISMY%20V%20POLŠTINĚ?bib=true#bibliography>
15. MALICKI, Jarosław. Vliv češtiny na polštinu. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-02-17]. Dostupné z:
<https://www.czechency.org/slovník/VLIV%20ČEŠTINY%20NA%20POLŠTINU>
16. NEBESKÁ, Iva a Petr KARLÍK. Kognitivní lingvistika. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2020-01-22]. Dostupné z:
<https://www.czechency.org/slovník/KOGNITIVNÍ LINGVISTIKA>
17. PLINY THE ELDER. The Natural History: PARTS OF THE HUMAN BODY TO WHICH CERTAIN RELIGIOUS IDEAS ARE ATTACHED. *Perseus Digital Library* [online]. [cit. 2020-04-23]. Dostupné z:
<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0978.phi001.perseus-eng1:11.103>
18. SGALL, Petr. Typy jazyků a jejich základní vlastnosti. *Slovo a slovesnost* [online]. 1993, 54(4) [cit. 2020-02-15]. Dostupné z:
<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3546>
19. Ucho. In: *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR [online]. 2011 [cit. 2020-02-29]. Dostupné z:
<https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=ucho&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no>

Zdroje využitě pro tvorbu seznamů frazémů:

1. BAŁA, Stanisław a Jarosław LIBEREK. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2002. ISBN 83-01-13697-9.
2. ČERMÁK, František, Jiří HRONEK a Jaroslav MACHAČ, ed. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 2, Výrazy neslovesné. Praha: Leda, 2009, 547 s. ISBN 978-80-7335-217-2.
3. MRHAČOVÁ, Eva a Mieczysław BALOWSKI. *Česko-polský frazeologický slovník*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2009. ISBN 978-80-7368-633-8.
4. MRHAČOVÁ, Eva a Renáta PONCZOVÁ. *Lidské tělo v české a polské frazeologii a idiomatice: česko-polský a polsko-český slovník*. V Ostravě: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2004. ISBN 80-86101-90-8.
5. MRHAČOVÁ, Eva, Mieczysław BALOWSKI, Milan HRABAL, Alfred MĚŠKANK, Marta PANČÍKOVÁ a Justyna POMIERSKA. *Západoslovanská rčení*. Ostrava: University of Ostrava, 2016. ISBN 978-80-7464-833-5.
6. *Slovník spisovného jazyka českého*. Ústav pro jazyk český AV ČR [online]. 2011 [cit. 2020-02-29]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>

Seznam příloh

Příloha č. 1 – Frazémy s lexémy oko; zrak; wzrok

Příloha č. 2 – Frazémy s lexémy ucho; sluch; słuch

Příloha č. 3 – Frazémy s lexémy jazyk; język; chuť; smak

Příloha č. 4 – Frazémy s lexémy nos; čich; węch

Příloha č. 5 – Frazémy s lexémy kůže; skóra; hmat; dotyk

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Ekvivalence polských a českých frazémů spojených se základními pěti smysly a orgány smyslového vnímání podle Dariusze Tkaczewského

Seznam grafů

Graf č. 1: Zastoupení jednotlivých lexémů v českých somatických frazémech a příslovích.

Příloha č. 1 – Frazémy s lexémy *oko*; *zrak*; *wzrok*

Č.	čes. <i>oko</i>	čes. <i>zrak</i>	pol. <i>oko</i>	pol. <i>wzrok</i>
1	(ne)zamhouřit oči		(nie)zmrużyć oko	
2	(ne)zavazit okem o něco			
3	ani oko nezamhouřit		nawet oka nie zamrużyć	
4	až oči přecházejí	až zrak přechází		
5	bát se přijít někomu na oči		bać się pokazać komuś a oczy	
6	bez mrknutí oka		nawet nie mrugnąć okiem	
7	bije do / razí v oči		rzucac się w oczy / bić po oczach	
8	bloudit očima			błądzić po czymś wzrokiem
9	blýskat očima		błyskawice strzelają z oczu	
10	být na jedno oko slepý a na druhé nevidět		być ślepy na oba oczy	
11	být na očích		być na oczach	
12	být někomu trnem / solí v očích		być komuś cierniem / solą w oku	
13	být pouhým okem viditelný		być widoczny gołym okiem	
14	být schopen dělat něco ze zavřenýma očima		robić coś z zamkniętymi oczami	
15	co mu na očích vidí		robić wszystko, co komuś na oczach widać	
16	Co oči nevidí, to srdce nebolí.		Czego oczy nie widzą, tego sercu nie żal.	
17	Čtyři oči více vidí (nežli dvě)			
18	dělat na někoho psí oči			

19	dělat něco jen na oko		robić coś dla oka	
20	dělat něco od oka		robić coś na oko	
21	dělat něco pod něčím dohledem		robić coś pod okiem kogoś	
22	div mu nevydrápal oči		chcieć komuś wydrapać oczy	
23	div někomu nevypadly oči z důlků		wybałaszać / wytrzeszczać oczy	
24	dívat se na něco očima někoho jiného		patrzeć na coś czyimiś oczami	
25	dívat se na něco střízlivýma očima		patrzeć na coś chłodnym okiem	
26	Do očí med, za zády jed.			
27	házet po někom očkem		robić do kogoś perskie oczko	
28	hladové oči			
29	hledat někoho očima			szukać kogoś wzrokiem
30	hodit po někom okem			przeszyc kogoś wzrokiem
31	jako by mu z oka vypadl		jakby mu z oka wypadł	
32	jako pěst na oko		pasuje jak pięść do oka	
33	jediné oko nezůstalo suché			
34	ježkovy oči			
35	jít, kam někoho oči povedou		iść, gdzie mnie oczy poniosą	
36	kam až oko dohlédne		tak daleko, jak oko sięga	gdzie wzrok sięga
37	Kam jsi dala oči?		Gdzie miałaś oczy?	
38	klesnout v něčích očích		stracić w czyichś oczach	
39	klidit se z očí		schodzić komuś z oczu	
40	klopit oči	klopit zrak	spuścić oczy	

41	koulet očima		wywracać oczy	
42	lahodit oku		cieszyć oko	
43	lhát / říct pravdu někomu do očí		kłamać w żywe oczy / powiedzieć prawdę prosto w oczy	
44	měřit si někoho očima		zmierzyć kogoś okiem	
45	Měsíc svítí jako rybí oko			
46	mhouřit oči jako kocour			
47	mít čtyři oči			
48	mít dobré oko / míru v oku		mieć dobre oko	
49	mít klapky na očích / pro oči nevidět		mieć klapki na oczach	
50	mít mžitky před očima		mroczki stają komuś w oczach	
51	mít něco vyhlédnuté		mieć coś na oku	
52	mít oči a uši otevřené		mieć oczy i uszy otwarte	
53	mít oči červené jako králík		mieć oczy czerwone jak królik	
54	mít oči jak rys / jestřáb / orel	zrak jako ostříž	mieć jastrzębie / sokole oczy	mieć orli / jastrzębi / sokoli wzrok
55	mít oči jako bazilišek			mieć wzrok bazyliuszka
56	mít oči jako čárky		oczy same się komuś zamykają	
57	mít oči jako laň		mieć oczy jak sarna	
58	mít oči jen pro někoho		mieć oczy tylko dla kogoś	
59	mít oči na stopkách			

60	mít oči navrch hlavy		oczy wyszły komuś na wierzch	
61	mít oči vpředu i vzadu		mieć oczy dookoła / z tyłu głowy	
62	mít oči zaslepené láskou / nenávistí		mieć oczy przepełnione miłością / nienawiścią	
63	mít pořád něco před očima		mieć ciągle coś przed oczami	
64	mít velké oči			
65	mít zlé oči		mieć złe oczy	
66	mluvit mezi čtyřma očima		rozmawiać z kimś w cztery oczy	
67	moc na něčem nechat oči			nie móc oderwać wzroku
68	moc se někomu podívat do očí		móc spojrzeć komuś prosto w oczy	
69	Mrvu z cizího oka vyvrhuješ, a ve svém břevna nevidíš.			
70	na vlastní oči		na własne oczy	
71	nemoc od něčeho oči odtrhnout		nie móc od czegoś oderwać oczu	
72	nesmět někomu na oči		nie śmieć pokazać się komuś na oczy	nie móc od czegoś oderwać wzroku
73	nespustit něco z očí / mít něco stále na očích		nie spuścić z czegoś oka	
74	nevěřit svým očím		nie dowierzać własnym oczom	
75	nespouštět / pustit z očí		nie spuszczać / spuścić z oczu	
76	obrátit oči v sloup		obrócić oczy w słup	

77	Oči by jedly, ale břicho nemůže.		Oczy chcą, nie brzuch.	
78	oči jako kocour / kočka / sova		mieć kocie / sowie oczy	
79	oči jako pomněnky / studánka		oczy jak bławatki	
80	oči jako pulec / poulit oči jako kapr		wybałuszać / wytrzeszczać oczy	
81	oči jako výr			
82	oči někomu padly na něco		coś komus wpadło w oko	
83	oči se mu podlily krví		oczy mu nabiegły krwią	
84	od oka		pi razy oko	
85	oko do duše okno		oko pokazuje, co w duszy panuje	
86	oko za oko, zub za zub		oko za oko, ząb za ząb	
87	otevřely se mu oči		oczy się komus otwarły	
88	otevřít někomu oči		otworzyć komus oczy	
89	padnout si do oka		wpaść komus w oko	
90	pastva pro oči		uczta dla oka	
91	po očku se na někoho dívat		spoglądać na kogoś kątem oka / spod oka	
92	podívat se pravdě do očí		spojrzeć prawdzie w oczy	
93	probodnout někoho očima	probodnout někoho pohledem		przeszyć kogoś wzrokiem
94	před očima všech	před zraky někoho	na czyichś oczach	
95	přelétnout něco očima		przebiec coś oczyma	przebiec coś wzrokiem
96	přimhouřit oči		przymknąć na coś oko / oczy	
97	sejde z očí, sejde z mysli		co z oczu, to i z serca	

98	smrt někomu hledí z očí		śmierć komuś staje w oczach / mieć śmierć w oczach	
99	spadly mu klapky z očí		spadła zasłona z oczu	
100	spát s otevřenýma očima		spać z otwartymi oczami	
101	stoupnout v něčích očích		zyskać w czyichś oczach	
102	strach má velké oči		strach ma wielkie oczy	
103	střežit jako oko v hlavě		strzec jak oka w głowie	
104	svlékat někoho očima		rozbierać kogoś oczami	
105	sypat někomu písek do očí		rzucać komuś piaskiem w oczy	
106	telecí oči		krowie oczy	
107	tmí se mu před očima		zrobiło się mu ciemno przed oczami	
108	udělat něco před očima všech		zrobić coś na czyichś oczach	
109	udělat si u někoho dobré oko			
110	upírat oči na něco	upírat zrak na něco		utkwić wzrok w kimś
111	v mých očích je to		w moich oczach to	
112	v okamžiku		w okamgnieniu	
113	vidět někomu něco na očích		wczytać komuś coś z oczu	
114	vypadl někomu z oka		wypadł komuś z oka	
115	vyplakat si oči		wyplakiwać oczy	
116	vytříť oči	vytříť někomu zrak		
117	vyvalit oči		wytrzeszczyć oczy	
118	z očí do očí			

119	zatmělo se mu před očima		pociemniał komuś w oczach	
120	zavadit o někoho očima	zavadit o někoho pohledem		zahaczyć o czyjś wzrok
121	zavřít před něčím oči	nic nevidět nic neslyšet	zamknąć oczy na coś	
122	zbyly mu jen oči pro pláč			
123	zlaté oči, které to uvidí			
124	zlatý voči / oči			
125	ztrácet se někomu před očima		chudnąć w czyichś oczach	
126	žabí oči			
127		na první pohled	na pierwszy rzut oka	
128		Neklame mě zrak?		Czy mnie wzrok myli?
129		neslouží mu zrak		wzrok mu już nie służy
130		svlékat někoho pohledem	rozbierać kogoś oczami	
131		viset na někom pohledem	wisiec na kimś oczami	wisiec na kimś wzrokiem
132		vyměnit si s někým pohled		
133		zrak někomu padl na něco		wzrok padł na coś
134			ani oko nie widziało, ani ucho nie słyzało	
135			argusowe oko	
136			być oczkiem w głowie	
137			być okiem i uchem kogoś	
138			dobrze / źle mu z oczu patrzy	
139			Jedno oko na Maroko, a drugie na Kaukaz.	

140			kłuć / świecić w oczy	
141			komuś oczy stanęły w słup	
142			mydlić komuś oczy	
143			oko komuś zbielało	
144			patrzeć czemuś w oczy	
145			patrzeć na kogoś spod oka	
146			patrzeć śmierci w oczy	
147			pluć komuś w oczy	
148			pożerać kogoś oczami	
149			spędzić sen z oczu	
150			sto i oko	
151			widzieć kątem oka	

Příloha č. 2 – Frazémy s lexémy *ucho*; *sluch*; *sluch*

Č.	Čes. <i>ucho</i>	Čes. <i>sluch</i>	Pol. <i>ucho</i>	Pol. <i>sluch</i>
1	být jedno ucho		zamienić się w ucho	zmienić się w słuch
2	být špinavý až za ušima		być brudny aż po uszy	
3	být v něčem / spadnout do něčeho až po uši		tonać w czymś aż po uszy	
4	být zamilovaný až po uši		być zakochany po uszy	
5	dát někomu za ucho / uši		dać komuś po uszach	
6	dostat po uších		natrzeć komuś uszu	
7	dostat přes ucho		wiercić komuś w uszach	
8	dostat se k něčím uším		obiło się komuś o uszy	
9	je to ještě ucho			
10	jedním uchem tam a druhým ven		jednym uchem coś komuś wleci a drugim wyleci	
11	lahodí to uším		coś jest muzyką dla czyichś uszu	
12	mít dobré uši		mieć dobre uszy	
13	mít něco v uchu		mieć coś w uchu	
14	mít oči a uši otevřené		mieć oczy i uszy otwarte	
15	mít tenké uši / mít zaječí uši			
16	mít uši jen pro někoho			
17	mít uši všude		mieć uszy otwarte	
18	mít za ušima		mieć swoje za uszami	
19	Moudré ucho nedbá na hloupé řeči.			

20	na vlastní uši			
21	napínat uši		natężać ucho	
22	nevěřit svým uším			
23	oči jsou k vidění, uši k slyšení		człowiek ma oczy i uszy, żeby patrzył i słuchał	
24	oslí uši		ośle uszy	
25	poslouchat na půl ucha / jedním uchem		słuchać jednym uchem	
26	poškrábat se za uchem		podrapać się za uchem	
27	přiložit ucho ke klíčové dírce		położyć ucho do dziurki od klucza	
28	s odřenýma ušima			
29	sedět si na uších			
30	smát se od ucha k uchu		mieć głowę od ucha do ucha	
31	stěny mají uši		ściany mają uszy	
32	to by jeden přišel o uši			
33	to není pro tvoje uši		to nie jest dla twoich uszu	
34	trhá / rve mi to uši		uszy bolą od czegoś	
35	utrhnout někomu obě uši		oberwać komuś uszy	
36	vytahat někoho za uši		wytargać kogoś za uszy	
37	zacpat si uši		zatkać sobie uszy	
38	začervenat se až po uši		zaczerwienić się po same uszy	
39	zapiš si to za uši			
40	zaslechnout jedním uchem		obić się o uszy	
41	zastříhat ušima		zastrzyc uszami	
42		dopřát někomu sluchu	nachylić ucha na coś	

43			być czyimś okiem i uchem	
44			ciepło jak w uchu	
45			cisza, że dzwoni w uszach	
46			coś wyłazi komuś uszami	
47			dawać / nadstawiać komuś ucha	
48			chętne ucho	
49			kłaść coś w uszy komuś	
50			kłaść uszy po sobie	
51			kłamię, że aż mu się uszy trzęsą	
52			mieć czegoś po uszy / powyżej uszu	
53			mieć dębowe ucho	
54			mieć długie uszy	
55			mieć na coś pilne ucho	
56			mieć ucho dla kogoś	
57			mieć uszy pełne czegoś	
58			mówić coś komuś na ucho	
59			nabijać komuś uszy	
60			nalać komuś wody do uszu	
61			napawać ucho czymś	
62			natrzeć komuś uszu	
63			obrażać czyjeś uszy	
64			odwracać ucho	

65			prędzej swoje ucho zobaczysz, niż...	
66			puszczać coś mimo uszu	
67			sączyć coś komuś w ucho	
68			słoń komuś nadepnął na ucho	
69			słowa przelatują koło uszu	
70			spać na oba uszy	
71			spuścić / zwiesić uszy	
72			stawać na uszach	
73			szeptać z ucha do ucha	
74			urwało się ucho czyjejs cierpliwości	
75			uszy do góry	
76			uszy więdną od czegoś	

Příloha č. 3 – Frazémy s lexémy *jazyk; język; chut'; smak*

Č.	Čes. <i>jazyk</i>	Čes. <i>chut'</i>	Pol. <i>język</i>	Pol. <i>smak</i>
1	bát se lidských jazyků		bać się ludzkich języków	
2	brousit si na někoho jazyk		ostrzyć sobie język na kogoś	
3	být s jazýčkem na vahách		być języczkiem u wagi	
4	Co na srdci, to na jazyku.		Co na sercu, to na języku.	
5	dát si jazyk na zámek / držet jazyk za zuby		trzymać język za zębami	
6	dát si pozor na jazyk		uwagać na język	
7	div si jazyk nepřekousl			
8	držet jazyk na uzdě		trzymać język na uwięzi	
9	jazyk utíká před rozumem		plecie, co mu na język padnie	
10	kousnout se do jazyka		ugryźć się w język	
11	mele jazykem		miele językiem	
12	mít dar jazyka		mieć gładki / dowcipny / obrotny język	
13	mít dobře podříznutý jazyk			
14	mít dřevěný jazyk		mieć język jak kołek	
15	mít jazyk až na vestě			
16	mít jazyk jak žihadlo		mieć cięty język	
17	mít jedovatý jazyk		mieć jaszczurzy / psi / jadowity język	
18	mít jedovatý / zlý jazyk		mieć złośliwy / zły język	

19	mít mlsný / chlupatý jazyk / jazýček			
20	mít něco na jazyku		mieć coś na języku	
21	mít ostrý jazyk / jazyk jako meč / břitva		mieć ostrý / cięty język	
22	mít těžký jazyk		język mu się plącze	
23	Na jazyku med, a v srdci jed.		Na ustach miód a w sercu lód.	
24	najít společný jazyk		znaleźć wspólny język	
25	někoho svrbí jazyk / někoho něco pálí ho na jazyku		kogoś język swędzi	
26	někomu se rozvázal jazyk		język się komuś rozwiązał	
27	otírat si jazyk o někoho		ostrzyć sobie na kimś język	
28	plete se mu jazyk		język mu się plącze	
29	polámat si jazyk		połamać sobie na czymś język	
30	pouštět si jazyk na špacír		trzepać językiem / jęzorem	
31	převalovat na jazyku			
32	raději si ukousnu jazyk, než...		prędzej sobie dam język uciąć, niż...	
33	říká, co mu slina na jazyk přinese		mówi, co mu ślina na język przyniesie	
34	s jazykem na vestě		z wywieszonym jęzorem	
35	sbíhají se sliny na jazyku			
36	sekat někoho jazykem / jezdit			

	po někom jazykem			
37	smrt / duši na jazyku			
38	sušit jazyk		mieć za długi język	
39	šlapat si na jazyk			
40	Víno rozvazuje jazyk.		Wino rozwiązuje język.	
41		být někomu po chuti		byś komuś w smak
42		být někomu po chuti		
43		být při chuti		mieć stale apetyt
44		dělat něco s chutí		
45		dělat někomu chutě		robić komuś apetyt na což
46		dodat někomu chuti k něčemu		
47		jíst s chutí		jeść ze smakiem
48		mít divné chutě		
49		mít chuť / sto chutí něco dělat		mieć ochotę což zrobić
50		mít na něco chuť		mieć smak na což
51		nebýt někomu po chuti		coś jest komuś nie w smak
52		něco přišlo k chuti někomu		
53		nechat si zajít chuť na něco		
54		přešla mě chuť / mám po chuti		odeszła mi ochota na což
55		přijít něčemu na chuť		
56		S chutí do toho a půl je hotovo.		
57		s jídlem roste chuť		
58			bitwa / gra na języki	

59			Boli bardziej od języka, jak od miecza.	
60			Cnota nad cnotami trzymać język za zębami.	
61			Co na sercu u trzeźwego, to na języku u pijanego.	
62			coś jest u kogoś zawsze na języku	
63			Czego serce pełne jest, o tym język rad mówi.	
64			dostać się komuś na język / języki	
65			chwycić / zasięgnąć języka	
66			Koniec języka za przewodnika.	
67			mieć coś na języku / końcu języka	
68			mieć niewyparzony język	
69			nie szczędzić języka	
70			obnosić kogoś na językach	
71			pociągnąć kogoś za język	
72			strzępić sobie język darmo / po próżnicy	
73			Wół rogami, a baba językiem kole.	

Příloha č. 4 – Frazémy s lexémy *nos*; *čich*; *węch*

Č.	Čes. <i>nos</i>	Čes. <i>čich</i>	Pol. <i>nos</i>	Pol. <i>węch</i>
1	bručet si něco pod nosem		bąkać coś pod nosem	
2	cyranovský nos			
3	dát někomu / dostat do nosu		dostać po nosie	
4	dát si do nosu			
5	dostat do nosu		dostać w nos	
6	chytit se za nos			
7	chytnout se za nos			
8	jít rovnou za nosem		iść na nos	
9	krčit nad něčím nos		kręcić nosem	
10	mávat někomu něčím před nosem		machać komuś czymś przed nosem	
11	mít na něco dobrý nos		mieć nosa do czegoś	
12	mít něco pod nosem		mieć coś przed nosem	
13	mluvit nosem			
14	něco zmizelo někomu před nosem		przeszło coś komuś koło nosa	
15	nejde mu to pod nos			
16	nevidět si ani na špičku nosu		widzieć tylko czubek własnego nosa	
17	nevystřít ani nos ze dveří		nie wychylić z domu nosa	
18	nosit nos vysoko		zadzierać nos wysoko	
19	odejít s dlouhým nosem		odejść z długim nosem	
20	odejít se zdviženým nosem			

21	ohrnovat nad něčím nos		kręcić nosem na coś	
22	orlí nos		orli / jastrzębi nos	
23	Podle nosa poznáš kosa.			
24	prohrát nos mezi očima			
25	před nosem		przed nosem / pod nosem	
26	přeletělo mu něco přes nos		mucha mu usiadła na nosie	
27	řecký nos		gracki nos	
28	římský nos		rzymiski nos	
29	strkat do něčeho svůj nos		wtykać gdzieś swój nos	
30	strkat něco někomu až pod nos		podsunąć komuś coś až pod sam nos	
31	svěsit / natáhnout nos		spuścić / mieć nos na kwintę	
32	udělat na někoho dlouhý nos		zagrać komuś na nosie	
33	utřít někomu nos		utrzeć komuś nosa	
34	utřít nos			
35	věšet někomu na nos bulíka			
36	věšet někomu na nos velblouda			
37	vodit někoho za nos		wodzić kogoś za nos	
38	zápach praštil někoho přes nos		zapach bije w nos	
39	zapřít / vyčítat i nos mezi očima			
40	zavřít někomu před nosem			
41	zmizet někomu před nosem		uciec sprzed / spod nosa	
42		mít čich jako ohař / vydra		mieć psi węch

43			dać, co z nosa spadnie	
44			dmuchać komuś pod nos	
45			dwie dziurki w nosie i skończyło się	
46			mieć czegoś po dziurki w nosie	
47			mieć długi nos	
48			mieć kogoś w nosie	
49			mówić prosto w nos	
50			nie dać sobie grać na nosie	
51			Nie wsadzaj nosa do cudzego prosa.	
52			nos w nos	
53			padać na nos / orać nosem	
54			pasuje jak pięść do nosa	
55			pilnować swego nosa	
56			pocałuj mnie w nos	
57			uśmiechnąć się pod nosem	
58			W piętę mierzył w nos uderzył.	
59			wetknąć nos w coś	
60			wodzić nosem po czymś	
61			zapach wiercił w nosie	
62			zwęszyć / poczuć pismo nosem	

Příloha č. 5 – Frazémy s lexémy *kůže*; *skóra*; *hmat*; *dotyk*

Č.	čes. <i>kůže</i>	čes. <i>hmat</i>	pol. <i>skóra</i>	pol. <i>dotyk</i>
1	bát se o svou kůži		bać się o własną skórę	
2	být v něčí kůži		znaleźć się w czyjejs skórze	
3	dostat se někomu na / pod kůži		dobrać się komuś do skóry	
4	chránit si svou kůži		bronić / pilnować własnej skóry	
5	jde mu o kůži		idzie o czyjąś skórę	
6	je to líná kůže			
7	jít na hmat			
8	kost a kůže		skóra i kości	
9	mít hroší kůži		mieć grubą skórę	
10	mít husí kůži		mieć gęsią skórę	
11	mít něco hluboko pod kůží			
12	moci vyletět z kůže		wychodzić ze skóry	
13	na první hmat něco udělat			
14	nasadit / riskovat vlastní kůži		narażać własną skórę	
15	nebýt ve své kůži		byś w nieswojej skórze	
16	Není dobře dělit kůži medvěda, který dosud běhá po lese.		Jeszcze niedźwiedz w lesie, a już skórę targują.	
17	neprodat / prodat svou kůži lacino		nie sprzedac / sprzedac tanio swojej skóry	
18	nosit vlastní kůži na trh			
19	pocítit něco na vlastní kůži		doświadczyć czegoś na własnej skórce	

20	promoklý až na kůži			
21	sedřít / stáhnout z někoho kůže		obedrzeć kogoś ze skóry	
22	smát se pod kůží			
23	vyprášit někomu kůži		przetrzepać / wygarbować komuś skórę / dostać w skórę	
24	vyváznout se zdravou kůží		wynieść cało skórę	
25	vžít se do něčí kůže		wejść w czyjąś skórę	
26	zachránit jen holou kůži			
27			czuć przeczuwać coś przez skórę	
28			czuć się w swojej skórze	
29			dostać w skórę	
30			drze się, jak by go ze skóry obdzierał	
31			mieć cienką skórę	
32			Modli się pod figurą, ma diabła za skórą.	
33			pokazać prawdziwą skórę	
34			skóra kogoś swędzi	
35			skóra na kimś cierpnie	
36			suszyć komuś skórę	
37			zalewać komuś sadła za skórę / zajść komuś za skórę	
38			zmienić skórę	
39			Znać człowieka po skórze.	

Anotace

Autor: Bc. et Bc. Dorota Nowaková

Fakulta: Filozofická fakulta

Katedra: Slavistiky

Název bakalářské práce: *Jazykový obraz smyslů v české a polské frazeologii a idiomatice*

Językowy obraz zmysłów w czeskiej i polskiej frazeologii i idiomatyce

Vedoucí bakalářské práce: doc. PhDr. Ivana Dobrotová, Ph.D.

Počet znaků: 113 945

Počet příloh: 5

Počet titulů použité literatury: 43

Klíčová slova: smysly, kognitivní metafora, somatická metafora, zrak, sluch, čich, chuť, hmat

Tématem této práce je jazykový obraz smyslů v polské a české frazeologii a idiomatice. Rozlišování základních pěti smyslů (zraku, sluchu, čichu, chuti a hmatu) má v evropské kultuře dlouhou tradici a i díky tomu můžeme ve frazeologii a idiomatice pozorovat významné množství frazémů spojených se smyslovým vnímáním. Tato práce analyzuje a srovnává tyto frazémy a jazykový obraz smyslů v polštině a češtině. Zaměřuje se na frazémy obsahující lexémy *oko/zrak; ucho/sluch; nos/čich; jazyk/chuť; kůže/hmat* a jejich polské ekvivalenty. Zkoumá podíl jednotlivých smyslů ve frazeologii, míru ekvivalence frazémů a přísloví u obou jazyků, typy metafor, na kterých jsou tyto frazémy založeny.